

DEPORTATS DE LA COMARCA DEL MONTSIÀ ALS CAMPS NAZIS

(Recull de vivències dels supervivents)

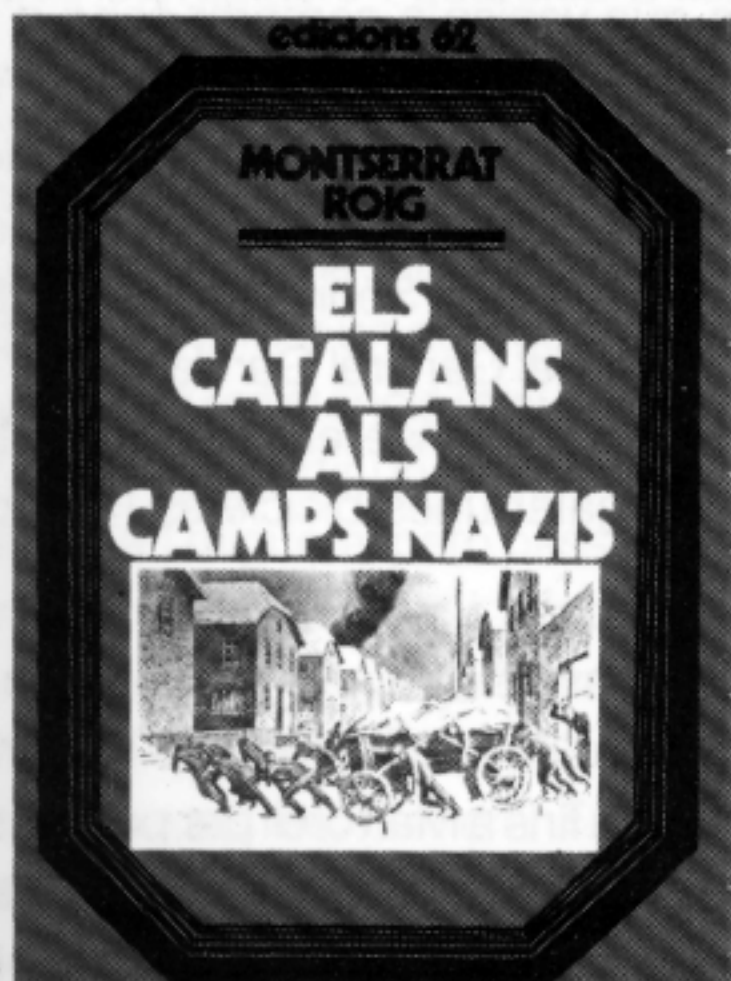
Per FRANCESC ITARTE i VERICAT,
del Centre d'Estudis d'Ulldecona

INTRODUCCIÓ.-

Que potser devia haver gent de la comarca del Montsià als camps nazis...?

Aquesta pregunta també me la vaig fer jo, quan va parar per primer cop a les meues mans i vaig començar a fullejar el llibre de la desapareguda Montserrat Roig que porta per títol *Els catalans als camps nazis*.

Quan sentim parlar de l'holocaust nazi (mot format a partir dels termes grec HOLOS = tot i KAUSTOS=cremat) nazi sovint ho associem amb l'extermini massiu de jueus, fruit del més pur racisme durant la Segona Guerra Mundial, però... ¿és prou conegut de les noves generacions que juntament amb els jueus, també va haver republicans espanyols que van ser víctimes de la intolerància nazi?

Portada del llibre *Els Catalans als camps nazis* de la desapareguda Montserrat Roig.

Allò que mai més s'ha de tornar a repetir i que va succeir en aquells camps d'extermini va afectar, efectivament, milers de republicans que «visqueren», si a allò se li pot dir viure, i moriren víctimes d'aquella irracional barbàrie. Gairebé no hi ha poble o poblet de Catalunya i d'arreu dels Països Catalans que no tinga algun mort als camps d'extermini nazis. Només a Gusen -camp annex de Mauthausen- van morir 3.839 republicans espanyols, dels quals 1.582 eren catalans, i d'aquests, 28 eren fills de la comarca del Montsià. Altres també moriren en altres camps d'extermini com en els de Dachau, Auschwitz, Sachsenhausen, Buchenwald, Ravensbrück...

Retornant un altre cop al llibre de Montserrat Roig -escriptora que era descendent d'ulldeconencs, de la família dels *Moranos*-, a l'apèndix d'aquella impressionant obra ens presenta unes interminables llistes nominals de ciutadans dels Països Catalans morts al camp d'extermini de Mauthausen i als «Kommandos» dependents d'aquest. Les llistes han estat copiades dels originals que hi ha a la societat Amicale de Mauthausen de París pel català Jaume de Puig. (És interessant esmentar el fet que durant el treball d'investigació i de preparació del seu llibre, Montserrat Roig va residir cosa d'un mes a París a casa del matrimoni format per la ulldeconenca Lluïsa Miralles i Forcadell -germana de Vicent *lo Corretger*- i Miquel Serra i Grabulosa, supervivent de Mauthausen, difunt ara farà tres anys i que va ser membre destacat de l'Amicale de Mauthausen).

Volem fer menció aquí a l'exposició fotogràfica *Els camps d'extermini: Autoritarisme. Feixisme. Racisme. Perquè mai més tornia succeir*, que s'ha pogut visitar a diverses poblacions de la comarca durant els mesos de gener-febrer de 1994, entre elles a Ulldecona (vegeu l'article signat per Àngel Millan a l'Informatiu *Ulldecona*, núm. 45, de febrer de 1994, pàg. 7) . Al Museu del Montsià, a Amposta, l'exposició va ser complementada amb una interessant i molt concorreguda xerrada àudio-visual sobre aquest tema. Els conferenciant, ex-deportats supervivents d'aquell horror i membres de l'Amicale de Mauthausen, porten anys recorrent tot Catalunya, com també ho havia fet en vida Miquel Serra i Grabulosa, explicant a tot aquell que els vulga escoltar les atrocitats nazis, no per masoquisme -com algú podria pensar- sinó amb el missatge de mostrar al món aquells horrors perquè «mai més torne a succeir».

El treball que avui presentem en aquest butlletí núm. tres de *Rails* se centra en la comarca del Montsià, amb els límits que li assignava la divisió territorial de 1936. Per elaborar aquesta investigació hom ha disposat, principalment, de dues fonts bàsiques de consulta. D'una banda el testimoni oral. Coneixerem un dels més execrables crims de la història de la humanitat gràcies a les entrevistes i testimoniatges comarcals de la minoria de supervivents d'aquell genocidi. Volem donar la paraula als qui han viscut aquella horrible experiència, i que són en realitat els vertaders protagonistes d'aquells fets. D'altra banda, ens ha estat de gran vàlua el llibre de Montserrat Roig *Els catalans als camps nazis*, del qual hem seleccionat part dels testimoniatges, tots ells comarcals i que, al seu dia, amb les seues vivències van aportar el seu granet d'arena al llibre de la malaguanyada escriptora.

Presentarem unes estampes i unes vivències de gent de la comarca que després de patir l'exili dels vençuts, alguns d'ells, encara anirien a raure als camps d'extermini del nazisme. Estem convençuts que certes petites històries o vivències personals són indispensables per a la comprensió d'una història col·lectiva.

1- L'èxode

A mitjan mes d'abril de 1938 les tropes

franquistes penetraven a les nostres comarques. Segons els comunicats de guerra de l'exèrcit de Franco, el dia 15 d'abril s'ocupà Vinaròs, Càlig, Benicarló, la Sénia, Sant Rafel, Ulldecona i Alcanar, tallant així la zona republicana en dos.

Començava per a molts veïns de les nostres comarques un llarg èxode. Al principi aquest va consistir a creuar l'Ebre i situar-se a l'altra banda, però al cap de nou mesos, un cop finalitzada l'acarnissada batalla de l'Ebre, ja va ser camí de la frontera i camí de l'exili. Eren les víctimes de la divisió ideològica espanyola. Una massa d'homes, (soldats i civils), de dones i de nens es va veure cada cop més arraconada cap a la frontera de França. Va ser una penosa i llarga retirada que va durar fins al 10 de febrer de l'any 1939, en què Franco va ocupar totalment els Pirineus.

La gent d'edat avançada de la nostra comarca encara avui sol recordar : «Tal i tal se'n van anar a passar el riu», i també «se'n van anar davant del vent». Aquestes frases són prou expressives del fet d'haver de fugir aquell que tenia motius per fer-ho i, fins i tot, en alguns casos, simplement per la força de la por i del pànic. Lluïsa Miralles Forcadell, filla del llavors segon alcalde de l'Ajuntament d'Ulldecona, Vicent Miralles Vizcarro, *lo Pescater*, membre del PSU (Partit Socialista Unificat), descriu així la seua evacuació, el dia cinc d'abril de 1938, quan ella ben just comptava amb nou anys d'edat: «Vam marxar Maria, la dona d'Arturo Tallada, que en aquells moments era l'alcalde, el seu petit fill Floreal, ma mare i jo, en un camió dels que venien a comprar sabó d'aquell que es fabricava a la vila amb els olis vells. Vam fer cap a Martorell. Mon pare i Arturo, l'alcalde, van quedar al poble fins al dia 14, en què van telefonar a la veïna població de la Sénia i els van contestar: "Aquí el Ejército del General García Valiño". Mon pare, Arturo i alguns consellers només van tenir el temps just d'agafar unes bicicletes i van creuar l'Ebre.

»Vam estar refugiats a Martorell, a casa d'uns familiars d'Arturo. Mon pare i Arturo van venir en bicicleta fins a Martorell per poquets dies. Aviat van marxar a incorporar-se a l'Exèrcit al front de l'Ebre. Allí a mon pare el van ferir i el van portar a l'hospital d'Olot. Sense esperar que li donessen l'alta, se'n va tornar cap al front.

»Una anècdota que recordo amb molta simpatia és que quan van evacuar la gent de Toledo, van venir molts refugiats a Ulldecona. Nosaltres vam acollir a casa una xiqueta d'allà que es deia Mónica. Aquesta noia tenia una germana que estava casada amb un carrabiner de fronteres. D'Ulldecona aquesta noietava passar a Portbou a casa d'aquesta germana, i quan van saber que nosaltres havíem fugit d'Ulldecona i érem a Martorell, a ma mare i a mi ens va fer anar a Portbou a casa d'ells. O siga, que els refugiats de Toledo que nosaltres havíem tingut a Ulldecona ens van acollir després a nosaltres, com a refugiats, a casa d'ells».

Arturo Tallada Roca, *l'Asbarder*, recentment desaparegut, també membre del PSU i que va ser l'últim alcalde republicà d'Ulldecona (des del 18 de gener fins al 17 d'abril de 1938), en una entrevista realitzada el 28 de març de 1993, ens va explicar: «L'últim dia, el 14 d'abril de 1938, a l'entrada d'Ulldecona per la zona anomenda del pantanet, on avui es troba el Parc de Bombers, teníem instal·lat un servei de control, i ens veiem uns grups de soldats i també de paisans que baixaven a peu, atemorits, de la part de la Sénia. Vaig cridar un soldat i al preguntar-li si allò era una retirada, em contesta : "I si us descuideu una mica, caureu en mans dels franquistes sense adonar-vos-en! No heu sentit bombardejar aquest matí?. Doncs, era a Traiguera, aquí al costat!. Els teniubena prop!". Jo, a les Escoles havia autoritzat uns dies abans a instal·lar-se el Servei d'Ordre Públic de carrabiners i guàrdies d'assalt. Vaig anar i vaig cridar el cap. Li dic: "Escolteu, quines ordres teniu?". I diu: "Mentre puguem aguantar, ens mantindrem aquí!". I li dic: "És que he parlat amb un soldat i m'ha dit que ja són molt prop". Vam decidir d'enviar un dels guàrdies motoristes fins que trobés resistència i així ho sabríem. I sí, va donar l'ordre de sortir un motorista i que marxés en direcció a Traiguera, però passava el temps i ell no tornava. Se'n va anar i nosaltres encara no l'hem vist tornar. I jo dic: "Tarda molt...Vaig a telefonar a l'Ajuntament de la Sénia. I contesten : "Aquí las fuerzas del General Franco". Tu diràs com em vaig quedar! Vaig baixar, perquè parlava des del telèfon del grup escolar, i vaig cridar el personal nostre, els companys de l'Ajuntament que erem per allí, i va ser quan vaig donar l'ordre

de l'evacuació. I això ja era bastant tard, al voltant de les vuit o les nou de la nit. Així que, cap a Tortosa, però... "Si són a la Sénia, baixaran per Santa Bàrbara i ens tancaran la surtida!.. I, mira, procurarem no caure presoners"... Jo tenia a casa bicicletes, i vaig donar una bicicleta a cada un, i amb aquest mitjà de transport vam arribar a Tortosa.

»A Tortosa a mi em coneixien, naturalment, amics i del partit, en fi, i vaig explicar això. Vam instal·lar el Quarter General d'aquí del Montsià en un magatzem molt gran que era propietat de Bau, el dels olis. Allí érem juntes totes les autoritats civils de la nostra comarca. Al cap de pocs dies hi van esclatar una o dues bombes, en un bombardeig, i del magatzem no van quedar només que les runes. I jo tenia allí una bicicleta, la vaig agafar i la vaig arreglar una mica. A partir d'aquell moment, ja vam decidir marxar en direcció a Barcelona. Allà vam localitzar els Centres Militars de la República, i ens van donar instruccions. El grup d'Ulldecona ja ens vam anar desfent. A mi em van dir que me n'anés a Pla de Cabra, dalt de Montblanc. Allí em vaig incorporar a l'Exèrcit republicà, com un soldat més, i vaig participar a la Batalla de l'Ebre».

Els elements més destacats de la vida pública i política republicana de cada població, com acabem de veure, van ser els que van fugir sense mirar enrere. Era la retirada i l'èxode massiu dels vençuts. Alguns autors consideren que aquest èxode només a Catalunya s'apropà al mig milió de persones, entre membres de la classe política (govern de la Generalitat, càrrecs de l'administració local, dirigents sindicals, de partits polítics), la pràctica totalitat dels intel·lectuals i també les restes d'un desfent exèrcit de la República on havien combatut obrers, pagesos, botiguers i oficinistes.

2.- L'exili

La situació dels exiliats republicans en terres franceses fou inicialment molt difícil. Les autoritats franceses es van veure desbordades pel gran allau humà que creuava la frontera, sovint després de molts dies de marxa esgotadora per camins gelats. El govern francès va organitzar uns improvisats «camps d'acolliment» -autèntics camps de concentració- on va allotjar aquests fugitius en condicions molt precàries. Molts

d'aquests exiliats trobarien la mort víctimes de les privacions i les malalties. Uns altres van decidir retornar a Catalunya, on els esperava la presó, els batallons de treball o, fins i tot, l'execució. La resta van aconseguir anar refent a poc a poc la seua vida mercès a l'esforç de les organitzacions d'ajut creades per les autoritats catalanes i republicanes a l'exili.

Grup d'exiliats de Santa Bàrbara feta al camp de refugiats de Sant Cebrià (França) l'any 1939. Marcat amb una creu, Gabriel Cid Múria, que seria deportat i després moriria a Gusen el 23 d'agost de 1941. (Foto cedida per la seua neboda, Cinta Rodríguez Cid).

Alguns dels camps que instal·là el govern francès prop de la frontera van ser tristament cèlebres, com els d'Argelers, Sant Cebrià, Agde i Barcarès, que no disposaven ni dels serveis mínims, camps improvisats on sols hi havia platja, cel, filats, gana i fred.

Joan Poy i Ferré, d'Ulldecona, amb qui vam mantenir una xerrada el 22 de gener de 1990, recorda que, trobant-se de soldat en retirada, va creuar els Pirineus encara militaritzat amb la seua companyia i passà a França. La guerra a Espanya encara continuava. Els deien que encara els embarcarien i els farien tornar a lluitar. Es trobaven cansats i esgotats, físicament i moralment. L'espectacle a França era d'un desconhort complet: milers d'ex-combatents i refugiats en aquells prats d'intempèrie, tot nevat i amb un fred intens.

«Anàvem Bel, Joaquín Sabaté el barber... En fi, quatre o cinc del poble que estàvem a la mateixa companyia». Joan Poy ens comenta que el grup d'ulldeconencs es va ampliar quan van arribar a Arles, que era un camp de primer acolliment on es distribuïa la gent cap a altres camps, com els d'Argelers, Barcarès o Sant

Cebrià: «Allí a Arles ens vam trobar amb Xarles lo pintor i amb Raga, el pare del carter. Ja n'érem dos més del poble. També ens trobaríem Sisco, l'Astrosson, Ramon Figueres, un de la Raval i Román lo *Pelat*, que ara està a l'Argentina. Estos últims que he dit ja feia temps que estaven al camp d'Arles i estaven mig "enxufats". La faena que feien ells allí consistia a, quan arribaven trens carregats de menjar, descarregar-lo dels vagons i carregar-lo en camions. Figueres feia de cuiner. Tenien un vagó de tren que els servia de vivenda. Al trobar-nos ens pregunten: "Què penseu fer?" "Mira, segur que ens embarcaran en lo primer tren"... "No ho feu!... Quedeu-vos amb nosaltres. Però, compte! Quan vegeu que hi ha gendarmes per aquí no tragueu lo nas, eh?". Llavors aquell ja ens feia el menjar per a tots. Vam estar cosa d'uns quinze dies amagats allí. També estava Paco Paredes, *lo Mestre*. Quan vèiem gendarmes ens amagàvem».

Els camps de primera acollida, els francesos a poc a poc els van anant desfent i anaven traslladant la gent amb trens a Argelers, a Sant Cebrià, a l'Hérault i a altres camps de concentració. Joan Poy continua amb la seua explicació:

«A l'últim tren només quedàvem nosaltres. "I ara què fem ...! Anem-nos-en tots junts!". Ens van transportar fins a Agde, a l'interior de França. Arribem i allí no hi havia ni camp ni res...i tota aquella expedició el vam muntar. Vam veure allí vertaderes muntanyes de fusta. El primer camp el vam construir nosaltres, o siga, les barraques. Nosaltres estavem a la F-3. Després d'aquell camp van demanar voluntaris per a un segon camp. Allí vam fer un segon camp. I vinga portar gent i més gent. Després vam fer encara un tercer camp. Treballàvem perquè així teníem més menjar!

»A Agde vam estar-hi sis o set mesos. Quan vam arribar el camp estava envoltat de filats i per fora patrullaven i vigilaven els negres senegalesos. Allí vam fer un equip de futbol i jugàvem barraques contra barraques. Allí es pot dir que vam acabar els polls, perquè els polls se'ns menjaven vius. Allí els vam acabar. Cada dia, roba bullida en un poval que vam requisar, i vinga a bullir aigua i a fer esport.

»També allí, el grup d'Ulldecona ens vam haver d'espavilar. Al camp d'Agde hi havia una

Grup de refugiats de la comarca en un camp d'acolliment francès. El primer de l'esquerra és Miquel Tomàs Castell de Freginals, casat amb l'ampostina Josefina, *la Pacalda*. Al seu costat i amb els mitjons pel damunt dels pantalons, el godallenc Josep Sánchez Ralda, *Roque*. Els dos van morir, poc temps després, al camp d'extermini de Gusen. Ens comenten que a la foto apareix un canareu a qui no hem pogut identificar. (Foto cedida per Ester Sánchez Muñoz).

cantina on hi havia de tot, però com que no teníem francs, no podíem comprar res. Al nostre grup teníem Juliet Forcadell, família del *Gato*, que era barber, Sabater, que també ho era, i un noi d'Amposta que li deien Garriga que també. En una d'aquelles, vaig tenir un acudit, i dic: "Vine!" "Què vols?" "Agafa la navalla i el sabó i vine amb mi". Ens col.loquem a una replaça que hi havia, allí al solet, a la vista de tots. "Què vols ara?" "Arremulla'm i afaita'm!". En un punt, un cap aquí, l'altre cap allà... "Ui! Que ets barber? Que m'afaitaries a mi?" "Ai!..Sí!" "Vinga, pos!". Al cap de poc temps ja venia fins i tot personal civil, a afaitar-se, i estos tenien francs! Jo arremullava, i cada un ens donava el que volia, perquè no demanàvem res, però un ens donava quatre francs, l'altre cinc...M'entens? Però el cert i segur és que en aquell matí vam arreplegar almenys cinquanta francs! Cap a la cantina! Llavors, com érem tres barbers ja vam organitzar-ho i... a la faena! I sí, sí, al dia següent, els tres barbers, Garriga, Juliet Forcadell i Sabater, allí tots a afaitar! I cobràvem. Escolta, ja fes-hi compte que la gana es va acabar per a nosaltres. Sempre teníem un caixó ple de llaunes, xocolata...

Emili Burjanot Palau (a l'esquerra) i Josep Sánchez Ralda (a la dreta), dos veïns de Godall que van patir la deportació nazi. El primer sortiria viu de Mauthausen, el segon va morir a Gusen l'1 de novembre de 1941. (Foto feta en un camp de refugiats francès i cedida per Ester Sánchez Muñoz, de Godall)

»Vam estar allí fins que a poc a poc vam anar venint. Uns més aviat, uns més tard. Mira, Juliet, encara no ha vingut! Román Vizcarro, *lo Pelat*, va fer cap a l'Argentina. A nosaltres ens van fer arribar els avals i vam poder vindre cap a casa: Bel, Sabater, Sisco, jo, Xarletes... Vam venir tots en una mateixa expedició. A uns ens durien a batallons disciplinaris de treball, als que ens consideraven rojos, i a uns altres els reenganxarien a l'exèrcit. A Juliet Forcadell no li van enviar els avals, i allà es va quedar».

L'esclat de la Segona Guerra Mundial, al setembre del 1939, i, sobretot, l'ocupació alemanya de gran part de França, pel maig-juny del 1940, obligà la major part dels dirigents i militants republicans a passar a la clandestinitat o a fugir cap a la zona de Vichy o cap a països aliats. Un grup prou nombrós de catalans, els que tingueren més sort, van passar a Anglaterra i sobretot a l'Amèrica llatina, especialment a Mèxic, l'Argentina i Xile. Aquest grup va poder sortir de França perquè eren la gent amb més recursos: els intel.lectuals, quadres importants dels partits, de professions liberals, gent que tenien relacions a França i que van trobar ajut per poder sortir dels camps de concentració francesos. Restaren a França principalment els catalans fills de classe

L'estiu del 1939, des del camp de refugiats de Sant Cebrià, Gabriel Cid Múria enviava a la seua família de Santa Bàrbara aquesta fotografia. Dos anys més tard va morir al camp de Gusen víctima de la deportació nazi als 35 anys d'edat.
(Foto cedida per la seua neboda, Cinta Rodríguez Cid)

treballadora, els qui no van saber trobar l'esclletxa per fugir-ne; en definitiva, els qui no tenien ningú.

Aquests, els que no van rebre un cop de mà de ningú, serien els que es quedarien al territori francès i haurien de passar uns anys plens d'esdeveniments tràgics: la guerra mundial, l'ensulsiada de França l'any 1940 i Hitler arribant al zenit de la seua meteòrica carrera política i militar. El món estava capgirat. Havia començat a casa nostra i seguia el curs inexorable dels agressors.

Els espanyols a França, segons la versió d'un grup d'exiliats, eren hostes indesitjables, malmirats, pitjor tractats i moltes vegades perseguits. Uns altres en canvi, ens han dit precisament tot el contrari. La situació va empitjorar amb el racionament, la manca d'aliments i la gana, que havia de culminar, l'hivern del 41-42, amb la fam.

«Això és fàcil de dir-ho o d'escriure-ho, però cal haver-ho passat», ens diu Joan Baptista, d'Alcanar. Joan Baptista Nos i Fibla, *lo Farjo*, té ara (gener de 1994) setanta anys. El record és dolorós i sovint la veu surt tremolosa mentre intenta recordar. En Joan tenia 14 anys quan va

sortir d'Alcanar amb tota la seua família «a passar l'Ebre». Corria el mes d'abril de 1938, tot just uns dies abans de l'arribada de les tropes franquistes. El seu pare, que no sabia de lletra i que no havia tingut cap tipus d'activitat política, va decidir de marxar per «tot allò que deien dels moros de Franco. Jo tenia dues germanes joves, i per pànic al que els poguessen fer, vam marxar. Aquella va ser una decisió fatal».

Tota la família es va exiliar a França, i hi van passar un parell d'anys treballant, refugiats a camps de concentració a Canes i a Bordeus. En aquesta última ciutat Joan Baptista va agafar el tifus i va passar tres mesos internat en un hospital. Sa mare i la germana gran eren a Conyac, i per mediació d'un diari es van poder reunir.

Aquest reencontre familiar va durar poc, ja que al cap de poc temps el govern de Vichy es va emportar els dos homes de la família: el pare, Josep Nos Juan, que tenia llavors uns 65 anys, i el fill, el nostre interlocutor, Joan Baptista, de setze anys. Pare i fill van anar a parar al camp de

El canareu Joan Baptista Nos Fibla va ser molt afortunat en poder sortir viu de la deportació nazi. Va ser reclamat per l'ambaixada d'Espanya a Berlín, per mitjà de Serrano Suñer. (Foto feta tres anys després del seu alliberament i cedida pel mateix ex-deportat supervivent)

refugiats d'Angulema, mentre que la mare i la germana petita quedaven a Conyac. A Angulema el govern de Pétain els va posar a treballar en una fàbrica de gelatina i de materials plàstics.

3.- La deportació

La situació s'agreujà encara més quan a finals del 1942 els alemanys ocuparen també la zona de Vichy i tota la frontera dels Pirineus.

A partir de 1941-1942 una part dels catalans exiliats que eren a França foren detinguts pels alemanys o per la policia del règim de Vichy i deportats a presons i camps de concentració. Com explica Montserrat Roig al llibre de què venim parlant, uns 4.000 ciutadans del Paísos Catalans foren internats en els camps de concentració i d'extermini nazis. La major part coneixerien el camp de Mauthausen i el seu annex Gusen, on en moririen un 60 per cent. Seria aquell un dels pitjors episodis d'horror de la Segona Guerra Mundial.

Lluïsa Miralles i Forcadell, filla del *Pescater*, ens continua explicant com el seu pare, Vicent Miralles Vizcarro, va passar els Pirineus amb l'exèrcit republicà i va estar al camp d'Argelers fins a la declaració de guerra:

«Com què ell tenia l'ofici de corretger i en aquells temps encara hi havia cavalls a l'exèrcit, del camp d'Argelers el van portar a Rennes, a la Bretanya, on va treballar a l'Arsenal Militar. Quan mon pare va poder trobar un pis, ma mare i jo, que estàvem exiliades a casa d'uns oriünds d'Ulldecona, de cognom Barrera, a la Tourvasant, ja ens vam poder reunir amb ell. Mon pare no va ser deportat pels alemanys, però va ser per pura casualitat, perquè després, quan van arribar els alemanys a Rennes, nosaltres vam marxar d'allí i vam anar baixant cap a baix, perquè volíem tornar cap a Perpinyà, al més prop possible. I quan vam arribar a un lloc que es diu Bourges, allí els alemanys havien arribat primer que nosaltres i ja estava França tallada en dues. Ja no vam poder passar. A ma mare i a mi ens van posar en un refugi i a mon pare també, als tres, i van venir els alemanys buscant tots els homes que podien treballar. Ell va dir que era corretger i també sabater, el que convingués. Així va ser com va entrar a treballar a la sabateria dels soldats, allí mateix, i per això no se'l van emportar. Per allí, pel lloc on passava tots els dies per anar a treballar, al desembre del 1942, la resistència francesa va fer un sabotatge a unes vies del tren, i tots els que passaven per allà els van posar a la presó. Mon pare va ser un dels empresonats en qualitat d'ostatge. En van detindre uns quaranta, dels quals van afusellar trenta-cinc, i els cinc restants se'n van poder sortir. Mon pare va ser un dels cinc que van sortir. Una vertadera casualitat, eh ! I

llavors fins al final de la guerra ja va estar amagat. I va ser tota una sort, perquè mon pare estava a la resistència. Si els alemanys haguessen vingut a casa quan el van enganxar, haguessen trobat molts documents comprometedors. Ell era responsable de la premsa clandestina de tot un sector. Si els haguessen trobat... Adéu! S'hauria acabat tot.»

Tornen ara a les explicacions del canareu Joan Nos que continua recordant quan els alemanys van arribar al camp d'Angulema i van tancar la fàbrica on treballaven: «D'allí, del refugi nostre al poble d'Angulema potser hi havia una mitja hora o tres quarts. En diumenge anàvem al cine. Els francesos se van portar de meravella. Tot anava bé fins a l'arribada dels alemanys».

Els alemanys van proposar als refugiats espanyols que volguessen retornar a Espanya que els organitzarien una expedició i que podrien retornar-hi sense cap problema.

«Nosaltres, com que a Espanya no teníem cap delictes pendent ni res del món, vam pujar al tren, però... en lloc de portar-nos cap a Espanya en direcció al sud, ens van portar en direcció al nord cap a Àustria ! Vam passar tota França, Alemanya, i per fi Àustria, i allí ens van deixar. Ens van dur enganyats des del primer moment! El transport en aquell tren va ser molt penós. En el mateix comboi nostre venia tota una família de Xerta, dalt de Tortosa, que estava formada per tres germans, el cunyat d'un d'ells i el sogre: tots cinc moririen al camp de Gusen, no se'n va escapar cap. Devíem anar uns trenta o trenta-dos vagons de càrrega, tots plens de gent amuntegada i espremuts com a llimones. Eren vagons de bestiar, sense ni una espurna de llum. També anaven un parell de furgons de SS. Les portes dels vagons anaven tancades per fora amb uns grans forrellats. Quan van obrir la porta a Àustria, ja vam veure total l'estació envoltada de metralleres i d' SS. D'allí faríem cap al camp de Mauthausen. Era el 24 d'agost de l'any 1940».

Un ulldeconenc que va trobar la mort a França en circumstàncies una mica confuses va ser l'ex-conseller de l'Ajuntament d'Ulldecona Justo Ferré Borràs, líder local del Partit Radical Socialista "Izquierda Republicana". Una versió

popular bastant generalitzada diu que va morir metrallat pels alemanys en saltar d'un tren en marxa, quan anava a ser deportat a un camp nazi. El seu fill Alberto Ferré Ferré, autor del llibre *Historia de Ulldecona y su entorno geográfico* ens ha explicat que el seu pare va morir el dia que van entrar els alemanys a Bordeus. Justo Ferrés'havia traslladat des del camp de d'Argelers fins a la ciutat de Bordeus per tal de preparar un possible viatge amb un vaixell que hauria de portar la família a Mèxic. Justo ja no va tornar al camp d'Argelers a recollir la seua esposa, que en aquells dies es trobava en avançat estat d'embaràs. Oficialment i sobre el paper la seua mort figura com a accident pujant o baixant d'un tren. L'accident va tenir lloc el dia de l'ocupació alemanya de Bordeus. La família en desconeix més detalls. Pocs dies després naixia en una maternitat exterior del camp d'Argelers el seu fill Alberto.

Un altre ex-deportat vinculat amb la comarca del Montsià era Miquel Serra i Grabulosa, que després de la deportació es va casar amb la ulldeconenca Lluïsa Miralles, filla de Vicent *lo Pescater*, a la qual ja coneixem. Miquel era fill d'un cisteller de Roda de Ter. Amb aquestes paraules explicava a Montserrat Roig com va ser capturat per l'exèrcit alemany a Braydunnes:

«Ens feren travessar tot el nord de França - diu en Miquel Serra- i Bèlgica a peu i després Holanda en una barcassa que pujava el Rin a contracorrent. Ens van deixar a Alemanya, a Emmerich. D'allí ens enviaren a Meppen, a uns

Un dels testimonis més decisius de l'obra de Montserrat Roig, *Els Catalans als camps nazis* fou en Miquel Serra i Grabulosa, ex-deportat i supervivent de Mauthausen. La fotografia és de finals de 1945, set mesos després de l'alliberament pels aliats. (Foto cedida per la seua vídua, la ulldeconenca Lluïsa Miralles Forcadell).

La desapareguda Montserrat Roig, autora de l'impressionant llibre *Els Catalans als camps nazis* amb l'ex-deportat Miquel Serra i Grabulosa, supervivent dels camps de Mauthausen i amb la seua esposa, la ulldeconenca Lluïsa Miralles i Forcadell. La foto fou feta l'any 1978 a l'antic camp de refugiats de Sept Fonts, al costat de Montauban (França). (Foto cedida per la vídua Lluïsa Miralles)

dos-cents quilòmetres cap al nord. Només en recordo dos aspectes : la negror d'un camp de concentració i l'hostilitat de la població, amb les criatures que ens cridaven i ens amenaçaven amb el gest de tallar-nos el coll». Per a Miquel Serra i els seus companys de deportació seguiria encara un llarg i penós camí fins a l'arribada a Mauthausen.

Els qui anaren als altres camps d'extermini, com Dachau, Ravensbrück, Sachsenhausen i d'altres van ser deportats per haver participat activament en la resistència i el maquis. Aquests hi farien cap a partir del 1942.

Un altre ulldeconenc que va ser capturat pels alemanys als Vosges i deportat al camp de Mauthausen i d'allí al camp annex de Gusen, on trobaria la mort, era Josep Pons i Carceller, fill del *Mestre Ratat*. Aquest formava part d'una companyia de treballadors estrangers, la majoria republicans, que havien treballat fortificant la famosa i inútil línia Maginot, tot al llarg de la frontera amb Bèlgica i amb Luxemburg fins al canal de la Mànega.

Josep era un mestre d'escola que havia fet els seus estudis a Tarragona repartint llet tots els matins. El seu pare (de nom també Josep) que havia deixat un mol bon record a Ulldecona; també havia estat mestre d'escola. Segons testimoni del poeta Roc Llop (revista Hispània núm. 13, pàg. 13 i 14), que fou company de Josep Pons a la Companyia de Treball núm. 24, treballaven en una bòbila de la fàbrica SIMAC, a Morhange. Amb altres companys van fundar la «Penya del Racó». Montserrat Roig reproduïx aquelles vivències (pàg. 58 i 59) al seu llibre: «De la bòbila no en varen quedar ni rajoles ni fustes per a escalfar-nos. Fum fins a tornar-nos cecs i fred a dojo. L'any 1940 va ser terrible. Havíem de trencar el gel dels embassaments amb els nostres pics per a poder rentar-nos-hi. En Pons i Carceller aguantava impertèrrit i estoic tota mena de misèries. Els de la «Penya del Racó» discutíem i ho fèiem sempre amb un esperit de comprensió i de pau. En Pons era el més inspirat, era qui la dirigia. Ho sabia fer, perquè sabia de tot... Però en Pons era tot energia i pensament i, en canvi, era feble de cos. I això que semblava un colós per la seva carcassa. Suportava, per la voluntat, les febleses de la matèria, però el cos se'n ressentia, d'aquella vida tan dura. L'alimentació deficient va empobrir la seva sang i ja aleshores vaig haver de guarir-lo de furóncols que li deixaven senyals a la carn com silin'haguessin arrencat claus... També al SIMAC, hi teníem la «Penya del Caiman». Era menys intel·lectual que la del Racó, però era més simbòlica i distreta. Veneràvem el caiman al voltant de l'estufa amb una bona flamada, i els símbols sagrats eren el cassó dels naps i el ganivet de la divina torrada. Teníem un himne sacramental i un sacerdot que hi oficiava. Quan cantàvem no menjàvem i quan menjàvem no cantàvem. Això depenia de la interpretació del ritu i de la situació de la teca. No sé si en Pons formava part de l'acte sacramental o censurava els himnes al caiman. Potser feia totes dues coses. L'humor compensava el malviure i com començaven de ser dramàtiques les nostres vides... Vam anar a un canal després de la bòbila. No recordo el nom del canal, només sé que feia olor de paraula alemanya i juxtaposada, n'estic segur... I, després, a la Línia Maginot. Ens adormíem sota el foc tèrbol dels dos bàndols. El nostre treball de fortificació no serví de res. Ens van evacuar cap a una segona

línia i també la vam fortificar. Però els nazis empenyien amb força i va arribar l'ordre de més amunt perquè evacuéssim cap al sud.

»Ens van portar a la vora de Chalons, a fortificar el Marne. I vam haver de retirar-nos d'allí amb els senegalesos, els quals aturaven l'enemic amb les metralladores. I ja no vam parar fins que no vam caure en mans dels alemanys, al cor dels Vosges. Quilòmetres i quilòmetres a peu, d'un departament a l'altre..., camps sembrats d'artilleria, en lloc d'espigues, sense que ningú no en fes ús, abandonada, inservible. Pensàvem que si l'haguéssim trobat a la nostra guerra potser no ens hauríem topat amb aquell batibull... Rècules interminables de persones i de bèsties, els avions nazis metrallant a ran de terra totes aquelles caravanes indefenses, cent vegades el cos a terra per tal d'evitar la pluja mortífera; darrera nostre anàvem deixant un panorama desolador, tràgic, la mort s'estenia per totes les carreteres, teníem els peus plens de nafres, bruts, polsegosos. Feia dies que no menjàvem, fins que vam arribar a un refugi d'intendència i ens hi vam poder recuperar. A Vittel vam patir un terrible bombardeig i hi perdérem molts companys. A Neufchâteau ja no podíem caminar, en Pons tenia els peus en carn viva i li sagnaven sense parar i jo tenia rampes a les cames. Un amic ens va posar en un carro de mà i ens va portar fins a dalt de tot del pendís. Allí el tinent de la companyia, un pronazi, ens hi va abandonar. Podem dir que ens va lliurar als alemanys, com molts d'altres, en no complir les ordres que havia rebut. Jo m'havia refet de la rampa, però en Pons encara tenia els peus nafrosos, què podia fer? S'empassà tot d'una el dolor i, a cada fiblada de les ferides, premia ben fort els llavis fins a sortir-ne sang... Entocar Épinal, ens van prendre per paracaigudistes alemanys i per poc que no ens afusellen. La fatalitat ens va portar a toparnos amb la 12 companyia, el capità de la qual ens va fer endinsar per les muntanyes i va dir que ens salvaria a tots. Però, dins dels Vosges, ens va abandonar com abans havia fet el nostre tinent. Al nostre davant hi havia el poble de Granges-Boulogne; més enllà, al cap d'uns quilòmetres, Gérard-mer. Però al peu de la muntanya ens esperaven el alemanys, que buscaven tota classe d'homes, militars o civils, com a gats en una ratera. Ens van fer davallar

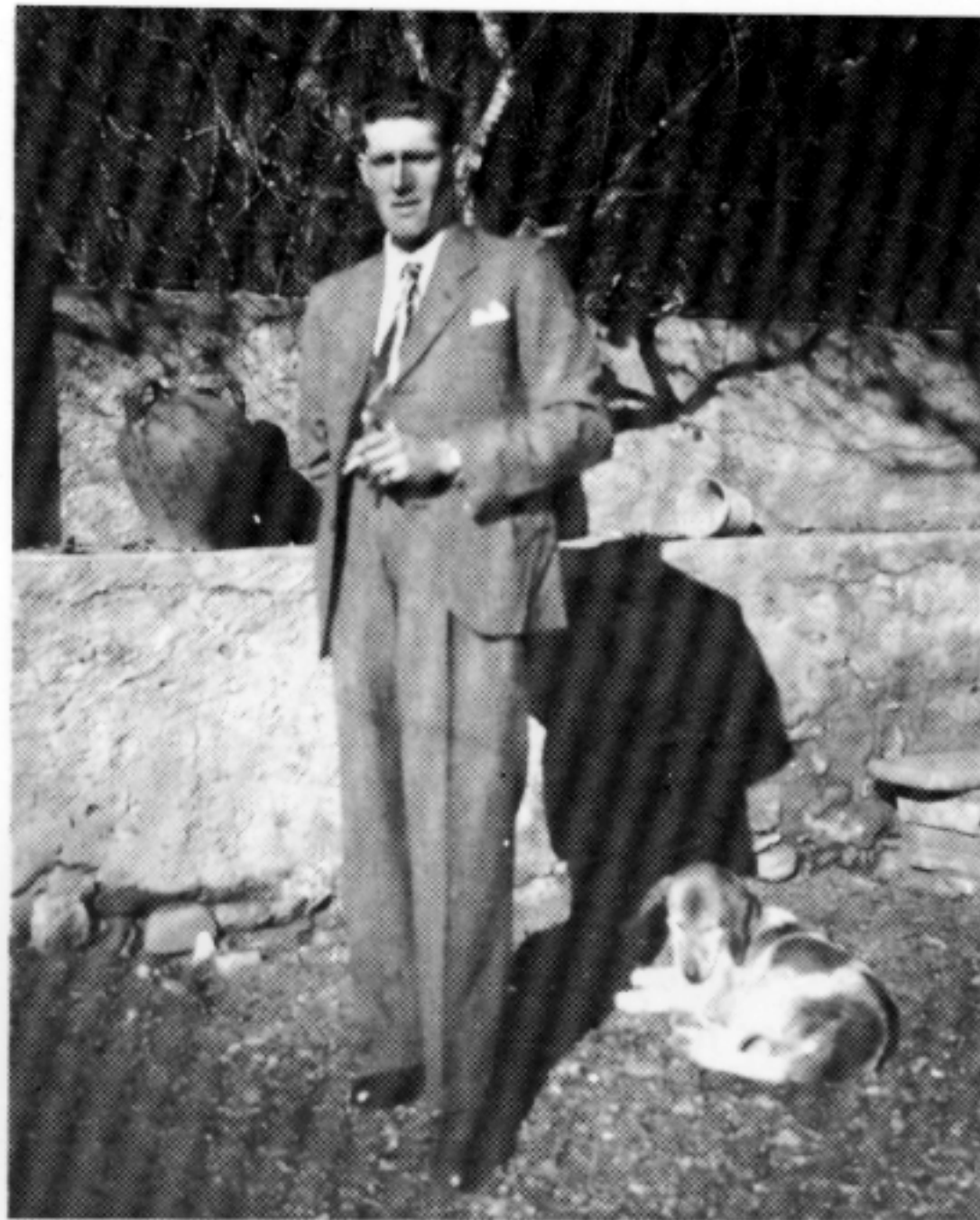
enmig de crits i ens van aplegar en un camp de presoners de guerra. Ens van cridar, a tots els republicans que havien agafat presos, i ens van manar que obríssim un clot. A tots ens va travessar el mateix pensament: «aquesta serà la fossa on abans ens afusellaran».

No fou així, encara havien de patir molt més del que s'imaginaven en aquells moments. Els nazis els deportarien al camp d'extermini de Mauthausen i d'allí al camp annex de Gusen. En Roc Llop se'n sortiria, l'ulldeconenc Josep Pons hi deixaria la pell.

Una tercera via per entrar en un camp nazi era haver estat capturat com a pertanyent a la resistència. Aquest era el cas del també ulldeconenc Tomàs Nofre Alfara, *Canyon*.

«A mí em van deportar a Mauthausen -ens explica Tomàs- allà pel mes de novembre de 1943. Els alemanys m'havien capturat a França i vaig ser acusat de col.laborar amb la resistència. Jo a França vaig muntar una fàbrica de sabó, i efectivament una part de la meua producció la passava com a ajut a la resistència. Em van descobrir i aquest va ser el motiu pel qual em van deportar els alemanys. Vaig estar a Mauthausen cosa d'un any i mig, fins que vam ser alliberats pels aliats el 5 de maig de 1945».

Vicent Arasa Bel, ulldeconenc recentment desaparegut, va ser agafat del camp de concentració on estava exiliat -segons ens explica la seua filla- i obligat a treballar per als nazis dintre de territori francès. Treballaria en un camp d'aviació que constantment era bombardejat pels aliats i també en la construcció d'un refugi antiaeri. Mentre era traslladat a un camp d'extermini, va aconseguir escapar-se. El comboi ferroviari en el qual estava sent deportat va patir diversos metrallaments seguits. Cada cop que el comboi havia de parar obligaven a baixar els presoners i, sota l'amenaça de les metralletes, eren obligats a realitzar els treballs de restauració de les vies. Després d'un d'aquells metrallaments, i després d'aconseguir embenar-se el braç fent veure que hi tenia una ferida, mentre els companys de deportació treballaven a les vies, va aprofitar un moment de descuit dels alemanys i va aconseguir fugir. Vicent no podia imaginar en aquell moment que havia aconseguit escapar-se d'una mort

Vicent Arasa i Bel, d'Ulldecona, mentre estava sent deportat a un camp nazi, va aprofitar un descuit dels alemanys i va aconseguir escapar-se d'una mort quasi certa. (Foto cedida pel seu nét Pere Gausachs Arasa).

més que segura. Se suposa que no tots els companys de viatge de Vicent van tenir la seua sort i de segur que molts d'ells hi deixarien la pell, víctimes de la barbàrie dels camps d'extermini nazis.

4.- Els camps d'extermini.-

Des del mateix moment de l'arribada al camp, el deportat començava a rebre en la pròpia carn la humiliació i les vexacions. Amb una higiene exagerada com a pretext, primer de tot els feien despullar tots nus, i d'aquesta manera ja entraven humiliats al camp. Després serien rapats al zero, tatuada la seua carn, el seu nom canviat per un número i vestits amb un uniforme a ratlles. I tot això sense arribar a comprendre ni el com ni el perquè! Havien entrat a formar part d'un engranatge, que gairebé podria semblar teatral, però que de teatral no en tenia res. Aviat se n'adonarien! Alguns serien classificats com a NN («Nacht und Nebel» en alemany, «nit i boira», expressió amb la qual els nazis designaven la categoria de presoners destinats a morir sense deixar rastre), serien diferenciats amb triangles de diferents colors, segons si eren presoners polítics,

comuns, per nacionalitats, etc. El triangle dels republicans espanyols era de color blau. El personatge que perrigorós ordre d'escalafó tenien a sobre era el «Kapo» (caporal de vara o caporal de barraca), que era un presoner com ells i quasi sempre un dels comuns. A l'altre graó de més amunt hi era el SS, «l'intocable», a qui havien de parlar a tres metres de distància. Per damunt de tot, el comandant, llunyà, que presidia els ritus.

El republicans espanyols, com hem vist, havien anat a parar als camps per diferents conductes. Els uns a través de les companyies de treball passant pels Stalags (camps de presoners de guerra). Aquest seria el cas de Josep Pons, d'Ulldecona i de Miquel Serra. Una altra via era com a civils des del lloc on s'estaven com a refugiats. Aquest era el cas dels canareus Joan Baptista Nos i son pare, que van ser enganyats dient-los que tornaven a Espanya, i que del camp de refugiats d'Angulema van ser transportats directament al camp de Mauthausen. Una tercera manera d'arribar als camps d'extermini era haver estat agafats com a col.laboracionistes de la resistència francesa, com va ser el cas de l'ulldeconenc Tomàs Nofre Alfara, *cañón*.

Segons Montserrat Roig, prop de deu mil republicans espanyols van conèixer la deportació als camps d'extermini nazis (pàg. 130-132 del seu llibre). Un seixanta per cent hi deixaria la pell. Estigueren repartits pels camps següents: Mauthausen, Dachau, Ravensbrück, Sachsenhausen, Bergen-Belsen, Treblinka, Auschwitz, etc. Tots aquests eren camps centrals, i molts d'ells disposaven d'uns Kommandos externs com era el cas de Mauthausen, que tenia a cinc quilòmetres el Kommando de Gusen, o també el camp de Ravensbrück, que disposava dels Kommandos de Holleischen, d'Abteroda o de Leipzig.

4.1.- El camp de Mauthausen

Sens dubte que el camp i Kommandos annexos per on va passar un major nombre de republicans espanyols va ser el de Mauthausen. Només les xifres d'aquest camp s'apropen als 7.200 republicans deportats. D'aquests 7.200 deportats en sortiren vius l'ínfima xifra de 2.183 supervivents.

En arribar-hi tothom va poder veure unes flames força curioses que sorgiren al capdamunt d'unes xemeneies.

Així explicava Miquel Serra la seua primera impressió del camp de Mauthausen: «Qui hauria pogut imaginar que aquelles flamarades tan boniques i de tants colors que sorgien d'una xemeneia tan alta eren provocades per la combustió dels cossos -potser fóra més exacte dir dels ossos- dels deportats que assassinaven a desenes cada dia?». Miquel, segons la seua vídua Lluïsa, després d'alliberat, trigaria encara molts anys en tornar a introduir la carn rostida a la seua dieta alimentícia.

En parlar del camp de Mauthausen no es pot deixar d'anomenar la seua pedrera, ja que era un dels principals motius per què es va situar el camp allí i no en un altre lloc. Els deportats eren la mà d'obra més barata que cap govern pogués somiar. Podríem dir que gairebé tots els deportats van passar-hi. Alguns van deixar allí la pell, mentre que uns altres les forces de la seua joventut. Tres mil espanyols van morir per construir l'escala que porta a la pedrera de Mauthausen.

El canareu Joan Baptista Nos, a qui ja coneixem, va arribar al camp de Mauthausen juntament amb el seu pare Josep Nos i Juan el 24 d'agost del 1940. Tenia llavors 16 anys, gairebé una criatura. Allí va treballar a la famosa pedrera. Però anem a veure com ens ho explica el mateix ex-deportat:

«Per anar a treballar a la pedrera havíem de baixar un munt d'escalas. Crec, si no ho recordo malament, que hi havia cent vuitanta-sis esglaons de diferents mides. Tots els dies anàvem a treballar-hi. Fèiem dotze hores cada dia. Et feien treballar a cop de fuet de nervi de bou i sempre sota la mirada amenaçadora dels guardians de les SS i dels seus gossos pastors alemanys ensinistrats per a matar. I res de pedretes de fer riure. Potser eren blocs de pedra que te'ls havien de carregar al coll entre dos companys. Blocs de pedra que podien fer entre els 15 i els 20 quilos. Allà havies de pujar aquella inacabable escala amb els blocs de pedra a l'esquena. Els esglaons relliscaven de mala manera, sobretot quan hi havia glaç a sobre».

Molts dels republicans van trobar la mort a l'escenari de la pedrera. Del treball a la pedrera Miquel Serra en parla al llibre *Els catalans als camps nazis* (pàg. 178) :

«Per a tragar pedres a la pedrera sempre calia guardar un cert equilibri entre la teva força i la grandària de la pedra. En aquest cas concret, era tanta la nostra feblesa que només hauríem pogut carregar amb pedretes de pocs grams. Però hi havia els Kapos i els SS, els quals volien que les pugéssim ben grosses. Així, per a sobreviure, havies de tenir prou ull per a encaçar les pedres més menudes sense córrer el perill d'ésser atrapat i esbatussat pels SS».

Per una altra banda, «el fred era molt fort», recorda Joan Baptista Nos. «Vam estar-hi, a l'hivern, a més de trenta graus sota zero i només amb el vestit de presoner a ratlles i una camisa molt poc gruixuda, de les normals». La seua esposa, que es troba present durant la nostra conversa, afegeix: «Mira si va arribar a avorir les ratlles, que un cop aquí a Alcanar, un dia li vaig comprar un pijama a ratlles i me'l va fer cremar».

»El meu número de presoner -continua Joan Baptista- el portava cosit a la camisa i també a la gorra. Era el 8.444. Les pedres s'havien de depositar dos o tres quilòmetres més enllà i eren per fer uns enormes murs de pedra a les barraques i també per empedrar els camins i esplanades que feien ells, al camp i també a fora. Una altra faena que també era molt pesada era l'arrossegament d'un cilindre o corró, com si fóssim muls de carga. Hi posaven tres fils o cables i amb mànecs de pics i pales, a braços, fèiem córrer el cilindre. Quan ens manaven fer fonaments per a una paret o casa no tenien cap escrúpol a fer-nos esfonsar fins a tres o quatre metres de profunditat. Tot a base de pic i pala.

»Portavem un baiard, com si fos una llitera, un davant i l'altre darrere. Feien com un rogle de pales, anaves passant i cada un et tirava una palada de terra i quan arribaves al final ja estava ple. I així les dotze hores del dia i amb molt poc d'aliment al cos. De vegades no podíem aguantar ni el pes dels nostres braços. Les persones anàvem esgotades, desnudrides i amb els peus arrossegant. Molts queien per terra simplement caminant. El dia que vaig sortir alliberat vaig veure

un polonès que anava a treballar i el portaven agafat entre dos companys també polonesos. Era més mort que viu, semblava un esquelet vivent; vaja, com la majoria. Hi havia homes corpulents, potser de metre vuitanta, que només pesaven una trentena de quilos. Doncs, aquest polonès, quan va sortir al mig del camp, abans de traspasar per la porta ja els va caure a terra. Es van apropar dos oficials de les SS, i estant allí, ja es va quedar. Un, encara que no pogués tenir-se dret, havia de sortir a treballar encara que no pogués arrossegat ni els peus i l'haguessen d'aguantar entre els companys».

Les escenes esfereïdores es multiplicaven a la pedrera. Els supervivents no podran esborrar mai més la visió de la pedrera. «El mur dels paracaigudistes» era per on estimbaven els presoners, a vegades amb un últim intent voluntari d'acabar amb tot aquell sofriment.

Joan Baptista Nos recorda : «Un dia vaig presenciar com un dels presoners, que ja estava a totes, amb un cop de pala li va tallar el braç a un oficial de les SS i acte seguit es va suïcidar tirant-se de dalt la pedrera a baix, perquè si no, ja sabia el que li esperava».

L'amuntegament de presoners a l'interior de les barraques o «blocks» era impressionant. En barraques preparades per a un centenar de persones, hi feien encarbir-ne més de set-centes. Amb aquestes paraules Miquel Serra, a qui ja coneixem i que anà al block núm. 12 de Mauthausen, li explicava a Montserrat Roig la seua experiència (pàg. 149):

«El més remarcable és que no hi havia llits. Només hi havia màrfegues de palla, que de dia amuntegàvem en un racó de la barraca i que de nit esteniem. Com que érem tants per a tan poc lloc, no podíem ni pensar a tenir una màrfega per a nosaltres sols, ni tampoc dormir de panxa enlaire. Dormíem encofurnats, capiculats, els peus dels uns arribaven fins al ventre dels altres per tal de guanyar unes rengleres més. I calia dormir de gairell, car, com he dit, no hi havia prou lloc per a posar l'esquena plana. Les xancletes, americana, pantalons i gorra, havien de servir de coixí, i la raó més important no era que fessin de coixí, sinó que no teníem altre lloc on encabir-ho. I l'havíem de posar sota el cap tant si era eixuta com si era

molla, la roba. El més trist era quan t'havies d'aixecar per anar a orinar. Segurament, per culpa de l'alimentació, del fred, del nerviosisme i de l'angoixa, tothom s'aixecava diverses vegades a la nit. Per a sortir de la barraca, per molt de compte que hi fessis, sempre trepitjaves i desvetllaves algú abans d'arribar a la porta. Això era més aviat còmic, car no hi havia conseqüències. El que era tràgic era quan retornaves, quan no hi havia manera de recuperar el 20 centímetres que et pertocaven, perquè algú ja s'hi havia ficat. A les fosques, entre caps, culs, cames i peus, si podies esquitllar-ho tot i arribar a posar altra vegada el cap sobre el teu coixí, eres més feliç que quan t'estires al damunt d'una "verda" catifa, com diuen els poetes de l'herba dels prats».

La crueltat al camp es podia presentar en qualsevol moment, sense cap motiu aparent. Els nostres deportats van haver de conèixer fins al fons la barbàrie nazi. Les formacions duraven hores, un llit mal fet costava vint cops de bastó. S'havia de procurar no fer-se veure, passar desapercebut, no fer-se assenyalar pels SS, perquè tenien el poder i el plaer de matar.

Joan Baptista Nos recorda, després de cinquanta anys, escenes de crueltat sense límit que va patir en la pròpia carn :

«Un dia, els oficials de les SS em van fer una ferida al cap amb un fuet que em va sanguejar més de quinze dies. Encara avui no en sé el motiu. Devien ser les quatre del matí quan ens duien la tasseteta d'arròs per esmorzar, entren al barracó dos o tres oficials de les SS, amb un fuet cada un. Comencen les fuetades a dojo i a mi una m'agafa de ple tot el cap. En qüestió de segons comença a tirar-se gent per les finestres, que eren prou baixetes. Els hòmens llançant-se per la finestra, i mentrestant, per dins, les fuetades anaven a tot gas. A un li obrien el cap, a l'altre li pegaven a l'esquena, en fi... Jo amb el cap ple de sang em vaig tirar per la finestra. Quan vaig arribar a terra vaig caure al damunt de set o vuit que havien saltat abans que jo».

Escenes de violència són les que explica Miquel Serra recordant la seua estada al «Baukommando» de Mauthausen, que era el grup dedicat a la construcció del mateix camp i de

les carreteres. Amb aquest dramatisme ho explicava a Montserrat Roig:

«Mànecs de pics i de pales a les costelles dels deportats. Quants?, No ho sé. El que recordo perfectament és que al vespre vaig haver d'empènyer el carro que transportava una part dels morts de la jornada i que hi vaig veure cervells, fetges i l'anatomia interna barrejada amb draps, fang, cabells, tot ple de sang. Manar, pegar, matar era l'única feina que feien els Kapos de «vara» i els SS que ens vigilaven. El fred era intensíssim i els que tenien la dissort de no poder-se moure un petit instant, ja eren homes morts. No has sentit dir mai que els que moren gelats moren rient? No és veritat, però ho sembla, car el rictus de la mort fa que els llavis tinguin una posició que sembla, efectivament, que riguin, quan en realitat s'estan morint» (pàg. 212-213).

«De vegades pel motiu més simple podies rebre un apallissament. Per exemple, un motiu de càstig era si volies fer el viu i intentaves repetir de menjar, -comenta Joan Baptista Nos- perquè de menjar et donaven, a les quatre de la nit, per a esmorzar una tasseteta de les de cafè plena d'arròs, per a dinar un cassó de menjar de remolatxa, i a la nit tres o quatre pataques bullides i potser una culleradeta de melmelada».

Un altre dels deportats comarcals, l'uldeconenc Tomàs Nofre, *cañón*, al qual ja coneixem, va ser a Mauthausen en l'última època d'aquell camp, el darrer any i mig. Així recorda la seua vida al camp:

«Quan jo vaig estar allí la gent queien per dèbils i també per esgotament. Era l'eliminació a base de treball pesat i per la mala alimentació. Primer se'ls deportava per enemics i després se'ls explotava per traure-hi el suc. Quan un no podia aguantar, era eliminat. Ho volien disfressar com si es tractés d'un cas humanitari i en realitat es tractava d'un extermini criminal. Molts se suïcidaven, perquè en aquelles condicions, allò no era vida. La gent se suïcidava tirant-se als filats.

«Jo allí vaig fer encara bastant sort, -continua Tomàs Nofre- per coincidències que tenen les coses, i per això vaig salvar la vida. Vaig

Anvers d'una targeta postal que els nazis proporcionaven als deportats. Aquesta és del godallenc Josep Sánchez Ralda adreçada a la seua família. Va ser escrita a l'estalag X-B el dia 18 de febrer de 1941. Resulta curiós el fet que va ser segellada l'1 de març de 1941 i només dos dies després Josep arribava al camp de Mauthausen. (Document cedit per la seua filla, Ester Sánchez Muñoz).

arribar allà com tots. Jo he sigut sempre molt volenterós, un cop de mà aquí, un cop de mà allà, m'entens?... i només arribar vaig conèixer un xicot que era de Santa Coloma de Gramenet, un tal Manel Villalonga. Aquell ja portava bastant de temps al camp i era d'un grupet organitzat de deu o dotze catalans. Em van dir... «Vine aquí amb nosaltres, estaràs bé!... Aquí no tastem ningú el «ranxo»!. En Manel Villalonga a causa del seu temperament organitzador, havia aconseguit la simpatia de tots, dels presoners i fins i tot dels guàrdies. Els guàrdies ja li tenien un cert respecte i tot. A me em va agafar com a ajudant d'ell, per a organitzar.

»Es pot dir que vaig anar a parar, per a sort meua, amb un grup de veterans privilegiats que ocupaven en el camp els llocs clau, els que no treballaven; o si treballàvem, era amb feines lleugeres. Així va ser com vaig passar un any i mig veient caure a diari al meu costat espanyols i no espanyols.

»Nosaltres de treball res, els altres sí. Feien un Kommando aquí, un altre Kommando allà. Però jo estava en plantilla directament al camp.

»Allí no hi havia galons, havies de guanyar-ho sempre amb demostracions. Això va ser que, a poc a poc, em vaig anar situant, situant. Els republicans ens vam anar organitzant i vam fundar una cadena de solidaritat de menjar entre els

més necessitats i, com que estaves així, procuraves administrar una mica de sucre, melmelada, patates, pastanagues..., una mica de tot. I jo només menjava «ranxo»! I això tot s'arriba a saber. I tot el que podia, ho repartia entre aquells que estaven més necessitats. No vull agafar mèrits, perquè allí... jo era qui arreplegava, de tots els que podien aportar alguna cosa. Els que treballaven al forn arreplegaven pa, els dels magatzems robaven patates, els de la cuina igual. Cadascú pessigava el menjar que podia, allí on podia... I tot parava a les mans de Nofre i després jo ho repartia entre els vertaderament necessitats. De vegades algú que era de per aquí em demanava alguna cosa i ...» No! Tu estàs encara en bones condicions!» El poc de menjar que podíem arreplegar es distribuïa entre els més vells i els febles. Molts van ser els deportats que van aguantar fins a l'alliberament gràcies al menjar que organitzàvem. Ajudàvem també els que es desmoralitzaven. Era organitzar la solidaritat des del punt de vista col·lectiu. Així va ser com vaig anar a parar a aquell grup organitzat de catalans, i puc dir que allò va ser la meua salvació».

La disciplina era una de les obsessions dels nazis. El despertar del matí era ja a base de cops. Els sacsejos i les espentes no paraven en tot el dia. Tot funcionava a cop de campana i a cop de fuet, comentava el deportat que ja coneixem, Miquel Serra, a Montserrat Roig (pàg. 152).

«Al camp, sincronitzats amb la campana, hi havia els «gossos» de dues cames que ens vigilaven. I a l'hora que la primera campana es feia sentir, la porta del dormitori s'obria i els crits i les garrotades començaven. El primer matí que et despertaven així et sobta i et marca, encara que després, dins de la vida concentracionària, esdevé un acte corrent. Tan corrent com morir-te de gana. I aixecar-te, a l'hivern, a les sis del matí, quan encara és de nit, i sortir al carrer sense cap altre objectiu que el de trepitjar la neu, esdevé un del clixés més normals de la vida del camp».

Una cosa que Joan Baptista Nos no oblidarà mai són les desinfeccions que es feien de les barraques de fusta. «Ho desinfectàvem amb fuel. Jo vaig anar a netejar -continua Joan Nos- a una d'aquestes barraques d'un altre Kapo de vara. A cada barraca hi havia dos «Kapos»: un era el

«Kapo de vara» i l'altre el «Kapo de barraca». Jo vaig anar a una altra barraca a netejar els vidres i quan vaig acabar, en tornar a la meua barraca estaven fent «xafarranxo» que deien; és a dir, la neteja a fons i la desinfecció. En fi...jo per tal d'ajudar, vaig buscar un drap per fregar el terra. Com que no en trobava cap, vaig veure un tros de camisa vella i estripada, i després de preguntar al meu Kapo si la podia utilitzar, aquest em va autoritzar. Allà a mitja tarda ve el comandant del camp i dos o tres oficials, tots de les SS, i troben el tros de la camisa aquella. Ai, xiquet! Comencen a preguntar qui havia estat el que havia fregat amb aquella camisa, i jo no deia res! Un xaval d'un poble d'aquí prop em va delatar. En fer-se la nit em van cridar, em van fer anar a baix, on posaven els castigats, i comença un dur interrogatori de per què havia trencat la camisa. Jo vaig al·legar que la camisa ja era vella. No vaig dir res del fet que el meu Kapo n'era coneixedor. Em fan anar contra la paret a espentes i allí, de cara al SS, em fa despitralar, veig que trau la pistola, la carrega i diu : « Tanca els ulls! Jo veig que apunta i posa el dit al gallet. Jo... tanco els ulls i...Van ser uns instants molt forts. Al cap d'uns segons diu « Ja pots obrir! Aquesta te la perdono, però això que has fet és un sabotatge! I jo que no sabia ni el que volia dir aquella paraula! Però, tot i en això, em van cridar segur que durant uns quinze dies més. Em feien anar allí i vinga fer preguntes, i coses, i clar... jo, i sobretot el meu pare, vam agafar un vertader pànic, i tan prompte van dir que volien voluntaris per a anar al camp del costat, al Kommando de Gusen, a uns cinc quilòmetres, ens vam apuntar de seguida. El pare patia per mi i deia: « Aquí estem malament i tinc temor d'aquests interrogatoris. Anem a l'altre camp...Pitjor que aquest no pot ser!». I així va ser com de manera voluntària vam passar al Kommando de Gusen. Vam passar juntament amb un noi jove ampostí de qui només recordo que era de la família dels *Rojjanos*».

4.2- El «sanatori» de Gusen

Gusen era a uns cinc quilòmetres de Mauthausen, a la ribera esquerra del Danubi. Aquest camp es va convertir en un dels més criminals del règim concentracionari nazi. Al començament els deportats hi anaren de manera voluntària i confiats, ja que, res podia ser pitjor que

Mauthausen, com acabem de veure en el cas de Josep i Joan Baptista Nos d'Alcanar. Després el mal anomenat sanatori de Gusen es convertiria en el veritable camp d'extermini de Mauthausen, ja que tots els febles i malalts eren traslladats allí per ser-hi eliminats o servir de conillets d'Índies per als experiments mèdics. Hi havien metges SS, infermeres inquietants... Era el terror: s'hi feien operacions inútils, mutilacions experimentals... Les grans fàbriques químiques enviaven fins i tot mostres de productes tòxics als camps o bé compraven lots de deportats per fer-ne proves i experiments. Si comprovem les llistes dels fills de la nostra comarca que presentem al final d'aquest treball comprovarem com la immensa majoria van ser morts o eliminats en aquest mal anomenat «sanatori» de Gusen.

Al camp de Gusen hi havia 32 barraques, 24 per a estar-hi i la resta utilitzats com a magatzems i la infermeria. La capacitat de cada barraca era d'uns 200 presos, però la realitat era que se n'amuntegaven més de 500.

Joan Baptista continua recordant i explicant coses i experiències que li van venint al cap: «A Gusen hi havia una trentena de barracons tots de fusta. Envoltant el camp hi havia un filat d'alta tensió al davant, després els guàrdies darrere i encara una muralla de pedra picada d'uns quatre metres i una metralladora emplaçada a cada punta. De fet era impossible d'escapolir-se. Alguns ho van intentar, escollint per exemple un dia de boira, quan sortíem a treballar a la pedrera. Quan feien el toc de plegar, es camuflaven i es quedaven, però quan entraves dins, et comptaven quaranta vegades. Llavors, només que en trobessen a faltar un ja sortia tota la guàrdia dels SS amb els gossos, i al cap d'un hora o poc més ja el veies que l'entraven a rossegons, de la pallissa que li havien donat.

»En un dia normal de treball al camp, quan encara era negra nit, a les quatre de la matinada, després d'esmorzar la tassetta d'arròs, sortíem a la plaça del camp. Era una plaça quadrada molt gran. Home,... si érem més de vuit mil homes, et pots fer una idea de les dimensions de la plaça. Allí et ficaven en fila, feien el recompte i els caporals de vara t'agafaven segons les necessitats de personal que tenien per a aquell dia. Allí ens

distribuïen per a les diferents tasques. Els kapos també eren presoners com nosaltres. De kapos espanyols també n'hi havia, però pocs. La majoria de kapos eren alemanys i polonesos. Els alemanys la majoria eren kapos de barraca, i es deia que estaven presoners per dos coses principalment: o per lladres o bé per homosexuals. Es veu que estava castigat així. Portaven a la solapa el seu distintiu, cada un de la nacionalitat que era.

»Després del recompte -continua Joan Baptista- se'ns enduien a treballar allí on manaven; igual et portaven a la pedrera, potser a pic i pala, o bé et ficaven al "cilindre", allí on els donava la gana. Del camp de Gusen a les pedreres hi havia potser deu minuts o un quart d'hora. Tot el recorregut del camp a la pedrera quedava dins d'un mateix tancat, tot voltat de filat amb pues i per fora els SS de guàrdia amb els gossos. El treball era tots els dies, no se'n descansava cap. Ni que ploqués ni que hi hagués un metre de neu damunt de les costelles. Només et retiraves el temps just per dormir. Era una manera d'exterminar, però productivament.

»De tant en tant ens feien desinfeccions -continua explicant Joan Baptista- A cada desinfecció en morien un munt. Ens feien fora de la barraca a les quatre del matí després de l'esmorzar. Ens feien sortir a la plaça tots nuets de pèl a pèl i mentrestant es feia la desinfecció de la barraca. No ho sé...! Una d'aquelles desinfeccions generals va ser als voltants de les festes del Remei de l'any 1941, i encara sort que no feia molt de fred. La desinfecció va durar tot el dia i la nit, i allí tots nuets al mig de la plaça i sense res per posar-nos a la boca. Al final ens portaven un camionet d'abric, que quan tiraven un abric ja tenies cinc o sis fuets pegant-te. El que podia agafar-ne un, bé, però la faena era poder-lo agafar. Llavors, a la una o les dues de la nit, ens fumaven una dutxa d'aigua gelada i ens feien tornar al nostre lloc a la plaça sense eixugar-nos, i així, mig xops, passàvem la nit a la serena fins a l'endemà. Molts eren els que van caure allí mateix. Hi havia un camió que s'enduia els que anaven caient».

Miquel Serra i Grabulosa contava a Montserrat Roig (pàg. 156 del llibre) com el control dels polls sempre era de nit: «Cap a mitjanit encenien de cop i volta els llums, quan tots ja

dormíem, i, despullats com anàvem, ens feien posar en fila per a passar el control. El cap de la barraca seia damunt d'un tamboret o al cantell d'una taula. Amb una fusteta apartava els pèls per veure si no hi havia cap «bestiola». Però si algú era considerat «brut», ja es podia preparar a passar mala nit. La dutxa d'aigua freda era llarga, molt llarga i acompanyada de garrotades i mals tractes».

Durant el camí a les dutxes, els presos rebien les fuetades i els cops de verga dels SS i dels kapos, els quals havien organitzat la gresca per pur plaer.

«Hi havia uns barracons, grans com els nostres -continua explicant Joan Baptista- però que eren destinats a les dutxes. Per dalt hi havia tota una renglera de dutxes i tots a baix, a suportar l'aigua gelada a tot temps, quan te manaven, encara que estiguesses a trenta graus davall zero. A alguns se'ls hi gelaven els peus. Tallaven molts de peus i cames gelats pel fred. Després ja els feien desaparèixer. Al camp en veies molt pocs, d'invàlids. Només veies els bons, els malalts els feien desaparèixer ràpidament.

»De moral -explica Joan Baptista-, a ningú ens en quedava gens, perquè allí, tots els dies al matí sempre veies un, dos..., sempre hi havia un o altre que es tirava ell mateix al filat i es quedava allí carbonitzat. Cada dia això ho veies. I després, moltes vegades, que segons el que feien, els posaven de càstig, no sé, era com una hamaca. Et posaven allí damunt l'hamaca i llavors, amb el fuet, et fumaven les fuetades que els ordenaven, els oficials mateix, trenta o quaranta fuetades. Et posaven en una posició, així amb el cul un poc elevat, i agafava, primer un, i quan es cansava un, et pegava l'altre. La gota mortal també diu que existia, jo no ho vaig veure mai; les fuetades sí que les vaig presenciar al mig la plaça.

»De SS mig bona persona només en vaig veure un. Aquell xic, a vegades anàvem a treballar i es treia un cigarret i en llençava quatre o cinc per terra, perquè els agafesses tu per darrere. I quan anaves a fer una neteja, prop de la barraca d'ell, a vegades et deia: «Vés, llença les escombraries», que era una llauna buida, i et deia: «Vés en compte, que al davall hi ha un paquet». Ja et posava un entrepà, melmelada o una cosa o altra

dins. Aquest sabia parlar castellà. Dels altres SS, sempre havies d'anar fugint, perquè no n'hi havia cap de bo. Jo recordo que, per exemple, en dies de fortes nevades feien els SS boletes de neu i, allí, treballant, et feien quadrar i a veure qui t'encertava a la cara, i vinga riure!... El qui rebia les boles a la cara, aquell a aguantar. Era com si et tiressen una pedrada, saps? Quan no, t'enviaven el gos llop, i aquell gos et feia malbé a mossos. I no podies dir res. Si t'havien dit fermes, allí a aguantar. Si et mataven, doncs mala sort!
»L'admiració per la Grècia clàssica s'havia introduït de meravella en la vida quotidiana dels nazis, a base de la higiene i de l'esport. Havies de ser de raça ària, de pell blanca, ulls blaus, ros, d'una alçada no inferior al metre setanta-quatre centímetres. I això no ho tenien molts dels nostres deportats. Heus aquí el que li passà a Josep Pons i Carceller, que ja coneixem, segons explicacions del seu company, el testimoni Joan Tarragó (pàg. 161 del llibre *Els Catalans...*):

«A l'any 1941 dormíem, a Mauthausen, per terra, damunt de màrtegues de palla. No hi havia lloc per a tothom i els Kapos ens pegaven amb el fuet fins que ens acoblaven». Conta en Joan Tarragó: «Al dematí ens feien anar a rentar-nos als lavabos, al mig de la barraca, i deixaven les finestres dels dos cantons ben obertes perquè hi haguessin corrents d'aire. Ho feien a posta. Després, en tornar a la barraca, un dels Kapos pegava de mala manera als que semblessin que encara anaven bruts. El meu amic Pons Carceller, mestre de Tarragona, va rebre més d'una vegada perquè tenia la pell més fosca que els altres. L'home estava desolat, de tenir la pell tan negra, com ell deia. Va abandonar-se, no es rentava i, cap al final, es deixava la barba. -» Em deixo la barba -deia, abans de morir-. No diuen els nazis que no som homes, que som porcs?».

Als camps nazis la mort era present per tot arreu. La mort podia traure el cap en qualsevol moment i a qualsevol lloc. La mort feia acte de presència ja durant el mateix transport al camp. Es podia morir també per maltractaments, per cansament, per desnutrició, per treball inhumà, per cops de verga, pels filats elèctrics contra els quals et llençaven -o et llençaves-, per dutxes d'aigua freda, per injeccions de benzina al cor, per servir de conillets d'índies d'experiments mèdics.

Continuem parlant amb Joan Baptista Nos d'Alcanar:

«Allí al camp de Gusen existia el famós crematori. Els que anaven caient morts durant el dia anaven directament al forn i..., au! A vegades veies caure un mort a terra i el deixaves allí als safaretjos. Hi havia unes piques llargues a part i part per a poder-te rentar, i també hi havia una mena de dutxes. Anàvem allí, rentàvem el plat, ens rentàvem la cara... A vegades es moria un i de moment el deixaven en terra fins que se l'emportaven. L'existència del crematori era ben evident: tots vèiem com funcionava cada dia. La tònica nostra era treballar, callar, passar desapercebuts i esquivar els cops. L'únic instint que teníem en aixecar-nos al matí era poder arribar a la nit i jaure fins al dia següent. Dia passat, dia trobat.

»Dormir, primer dormíem en matalassets al terra, cada dos matalassets cinc presoners. A nosaltres, els joves, quan ens van posar a part, ja ens van posar en lliteres, un dalt de l'altre. Quan deien al treball, al camp no quedava ningú, ni coix, ni ferit...tots. No miraven si eres vell o jove. Als únics que ens van respectar una mica va ser als joves espanyols».

5.- L'alliberament

El testimoni Joan Baptista Nos ens explica que va ser un dels pocs deportats de Gusen que van ser alliberats pels mateixos nazis. Els altres deportats que al cap d'uns anys també van sortir amb vida de Gusen escaparien d'aquell infern en ser alliberats per les tropes aliades a la primavera de maig de 1945, ja a la fi de la II Guerra Mundial.

«D'allí no sé que en sortís ningú a part de mi, -recorda Joan Baptista-. Millor dit, jo i un noi de Madrid. Vam venir cap a Espanya junts. Quan em van traure de Gusen em van portar a Mauthausen i allí vaig estar unes hores, esperant que sortís aquest noi de Madrid, de qui no recordo el nom, que estava allí a Mauthausen. Vam sortir els dos junts. A mi m'havia reclamat, al·legant la meua joventut, l'embaixada d'Espanya a Berlín, per mitjà de Serrano Suñer, cunyat i ministre de Franco. Resulta que aquest va intercedir per mi davant les autoritats alemanyes a petició d'un parent seu, el canareu Mariano Suñer».

El seu pare, Josep Nos Juan, es va quedar a Gusen, i allí trobaria la mort el dia 16 d'octubre de 1941, abans que el fill tingués temps d'arribar a Espanya els darrers mesos d'aquell any.

«Em van dir que em portaven a Espanya- recorda Joan Baptista-. Jo no m'ho vaig creure. Vaig pensar que simplement em canviaven de camp. Tot i que el meu pare i jo érem tots dos al mateix camp, ens vèiem molt de tant en tant... al treball, a les formacions,... I això que els nostres respectius barracons estaven separats només una cinquantena de metres, però expressament no podies anar-hi, perquè no manaves de tu. Era una casualitat que et veiesses. Abans de marxar alliberat em van autoritzar per anar a acomiadar-me de mon pare. Vaig anar, vaig parlar-hi, i li vaig dir això, que ben bé no sabia si em duïen a Espanya com ells em deïen o em traslladaven de camp. Va ser l'última vegada que el vaig veure. Ja no vaig veure'l més!. Encara no devia arribar jo a Espanya que ell ja va morir!

»Pel que respecta a la meua salut, malgrat la debilitat amb què en vaig sortir, encara en vaig sortir bé, si així es pot dir. La cosa em va venir després. Penso que el que ara tinc, assumpte de nervis, tot em ve d'allò. No ho sé! He estat, potser ser vint-i-cinc anys prenent medicaments».

A Joan Baptista ens hem atrevit a preguntar-li si després de tot allò ha tornat o pensa de tornar a visitar Mauthausen. Em digué mol ràpidament, sense dubtar-ho ni un instant: «No, no! Ni he tornat ni penso tornar-hi, ni que sigue de turista!».

A la primavera de maig de 1945, amb l'arribada dels aliats vingué l'alliberament per als deportats que encara eren vius. Una minoria havia sobreviscut aquell extermini massiu que havien estat els camps nazis. Els deportats anaren veient com a poc a poc s'obrien les portes dels diferents camps on havien patit la deportació. Arribaven les forces aliades. Els deportats enfilats dalt de les teulades feien voleïar les jaquetes i gorres tot saludant els que portaven la llibertat. Els dies immediatament anteriors havien estat extremadament durs, ja que, els nazis, en veure els aliats cada cop més a prop, anaven abandonant a la seua sort els presoners als camps.

L'alimentació cada cop més escassa i el tifus van causar centenars de morts. Quan els aliats van obrir les portes, totes les portes, les imatges que es van trobar no les podran oblidar mai més. Pel terra piles i piles de cadàvers i d'esquelets. Els supervivents que els rebien amb els braços oberts eren gent depauperada, desfeta per la fam, per les malalties i pel treball. Un espectacle dantesc.

Els kapos deïen que ells no n'eren els responsables. Els oficials nazis deïen que ells eren uns simples manats. Quins van ser, doncs, els responsables d'aquella carnisseria?

Deportats supervivents que van ser alliberats de Mauthausen amb l'arribada dels aliats van ser el godallenc Emili Burjanot i el jove Enric Ferrer, tots dos moriren al cap de pocs mesos d'aconseguir la llibertat. També va sobreviure un ampostí conegut pel renom del *tio Facuco* que ha mort ara recentment i també un ulldeconenc, Tomàs Nofre Alfara, *cañón*, el qual, als seus quasi noranta anys, ens va explicar:

«Quan es va acabar la II Guerra Mundial jo estava allà, a Mauthausen. Vaig ser un dels que vam tenir la sort de poder sortir vius d'aquell infern de camp. Vaig estar a Mauthausen cosa d'un any i mig, dies amunt o avall. Tots els fills d'Ulldecona que ara em comenten que van morir allà, els devia de conèixer tots, però quan jo vaig arribar al novembre de 1943 ja eren tots morts. D'Ulldecona no vaig coincidir amb ningú».

(Segons les nostres dades l'últim veí d'Ulldecona de morir a Mauthausen va ser Joan Baptista Reverté Vives, mort el 28 de juliol de 1942).

«Quan van arribar els aliats ja els estavem esperant amb candeletes. Ho notàvem perquè els alemanys ja ens anaven abandonant a poc a poc. Quan arribaren els alliberadors, els pocs alemanys que encara quedaven els havíem reduït nosaltres, els de dins del camp. Els primers aliats van entrar avançant per l'interior del camp a poc a poc, explorant. Al principi només van arribar uns vint o vint-i-cinc americans. Anaven avançant molt lentament buscant que no hi hagués encara cap emboscada pels barracons. Tots vam sortir, contents, i ells anaven avançant per aquí, per allà. I llavors a consolar-nos: «Una mica de paciència

que va venint gent darrere nostre i també arribarà el menjar!».

«No era solament el camp. Al costat hi havia la infermeria, que dèiem. Es va anant organitzant i era una gran alegria, ja ho sabies que venien, però l'espectacle va ser gran. Poc després de l'arribada ja van començar a portar menjar, i ja estavem més tranquils d'aquesta forma. Si veiésseu allò: venien del treball, fes-te compte que eren cadàvers. Allò era el més trist que es puga veure. A la infermeria ja venien acabats. Mauthausen era el camp més roí que hi havia, Gusen també ho va ser. Tot era roí».

Les forces alliberadores van ser rebudes amb una gran pancarta que apareix escrita en llengua castellana en algunes de les fotografies que han estat publicades. La idea va partir d'uns quants republicans, i va ser pintada pel català Francesc Teix.

Precisament va ser el jove Enric Ferrer, amb familiars a la Sénia, qui va ajudar a penjar-la a dalt la torre. Així apareix en el relat que fa Francesc Teix d'aquell moment al llibre *Els catalans als camps nazis* (pàg. 344):

«En arribar sota de la torre vigia, el policia de guàrdia li va demanar sense gaire convicció cap a on anava. En Corona el va empènyer i li va dir: Raus, Mensch! Una cosa semblant a Surt, xitxarel.lo ! I va pujar l'escala ràpidament. Quan el sentinella em va preguntar també on anava, li vaig contestar el mateix que en Corona. En Sarroca i n' Enric Ferrer eren ja dalt del pont que uneix les dues torres. En Corona, boig d'alegria, em va dir que l'ajudés a desplegar la pancarta i a ajustar-la a la barana que dóna a l'interior del Camp. En aquest moment vam sentir un gran clam de joia i quan els tancs entraven dins del recinte l'alegria general era una autèntica apoteosi».

El jove Enric Ferrer, havia arribat a Mauthausen el 24 d'agost de 1940 quan li faltava un mes per complir els quinze anys. Va passar en aquell camp de mort prop de cinc anys. Allí va veure morir el seu pare, Enric Ferrer i Berenguer, que va morir als cinc mesos de l'arribada. No passarien encara dos anys des que va sortir alliberat que també moriria a conseqüència de la deportació.

6.- Les víctimes comarcals de l'holocaust.

A continuació uns donem la llista dels ciutadans de la comarca del Montsià morts al camp de Mauthausen o als «Komandos» exteriors d'aquest camp.

Una qüestió metodològica que mereix un comentari especial és el fet que a les llistes tal i com apareixen al llibre *Els catalans als camps nazis* simplement consten els noms dels realment nascuts a cada població. Nosaltres hem optat per incloure-hi alguns casos en què, tot i que no eren nascuts pròpiament a la comarca, per raons de matrimoni, veïnatge o per residir-hi el familiar més pròxim, els hem considerat com a veritables montsianencs. Aquest és el motiu per què trobareu que a la nostra relació nominal apareixen onze noms més que en la del llibre de Montserrat Roig.

Alcanar.-

NOS JUAN, JOSEP, *lo Farjo*, nascut a Alcanar el 15 d'agost de 1875. Procedia de l'stalag (camp de presoners) d'Angulema; fou traslladat al camp d'extermini de Mauthausen el 24 d'agost de 1940 (núm. de presoner 4.228) en un comboi en què també viatjava el seu fill de 16 anys Joan Baptista Nos Fibla. Després passarien pare i fill al camp de Gusen (kommando de Mauthausen), el 24 de gener de 1941 (núm. de presoner 2.505). Morí a Gusen el 16 d'octubre de 1941, pocs dies després de

El canareu Josep Nos Juan va ser deportat i va morir a Gusen el 16 d'octubre de 1941, als seixanta-sis anys. (Foto cedida pel seu fill i ex-deportat Joan Baptista Nos)

separar-se del seu fill, que havia estat reclamat i alliberat per l'embaixada d'Espanya a Berlín, per mitjà de Serrano Suñer. El familiar localitzat més pròxim que figurava a la seua fitxa era la seua filla, Rosa Nos Fibla, que vivia al carrer del Raval, núm. 25, d'Alcanar.

Amposta.-

BORRÀS SOLER, MIQUEL, havia nascut a Lleida el 17 de setembre de 1915. Procedia de l'stalag XI B (Fallingbostel bei Bremerwörde). Havia estat detingut per l'Stapo (nom abreviat de l'antiga policia política prussiana -Staatspolizei- que després passaria a la policia política nazi o Gestapo) de Lüneburg, on havia tingut el núm. 87.810. Va arribar a Mauthausen el 27 de gener de 1941 en un comboi de 1.506 presoners més. Se li va assignar el núm. 5.850. Seria traslladat a Gusen el 29 de març d'aquell mateix any (núm. 11.191), on va morir el dia 28 de desembre de 1941. El familiar més pròxim localitzat era la seua mare Josefa Soler Borell, que residia a Amposta al carrer Vista Alegre, núm. 9.

BORRAS, ?, ÀNGEL, fill d'Amposta, de professió pagès. Apareix en una llista molt incompleta de ciutadans dels Països Catalans que passaren per altres camps d'extermini nazis. Aquest nom va ser recollit a través de diverses converses entre Montserrat Roig i algun supervivent de cada camp. Àngel Borràs d'Amposta apareix sense cap altra informació a la pàg. 513 del llibre *Els catalans als camps nazis*, on es diu que va passar pel camp d'extermini de Sachsenhausen i que havia estat guerriller a la resistència francesa (font Joan Mestres i Bernat Garcia, ex-deportats de Sachsenhausen).

CID MAYÓS, LLUÍS, *de la Paupella*, nascut a Barcelona el 7 de gener de 1912 d'ascendents de Santa Bàrbara. Va arribar deportat a Mauthausen el 14 d'agost de 1940 on va tenir el núm. 3.741. Passà al camp annex de Gusen el dia 24 de gener de 1941 (núm. 9.126), morí a Gusen el dia 7 de juliol de 1941. El familiar que nombra Montserrat Roig al seu llibre és el seu cosí Francesc Cugat que vivia al carrer Torrent de les Flors núm. 8 de Gràcia, Barcelona. Un fill seu viu actualment a Amposta a l'Avinguda de Santa Bàrbara.

JORNET JORDÀ, RAMON, era fill d'Amposta, on havia nascut el 24 de gener de 1894. Procedia de l'stalag núm. VI-A, anomenat de Bathorn, on tenia el núm. 39.057. Havia estat detingut per l'stapo de Osnabrück. Va arribar a Mauthausen juntament amb 61 presoners més el dia 22 de juliol de 1941 (núm. 3.273). El 20 d'octubre de 1941 va passar a Gusen (kommando extern de Mauthausen), on va tenir assignat el núm. de presoner 13.800. Morí en aquest últim camp el 7 de desembre de 1941. El familiar més pròxim localitzat era el seu cosí Salvador Victorià, domiciliat a Maison de Casa Lunel-Viel (Hérault, França).

ORTIZ MESEGUER, MARCEL. LÍ, era nascut a Vallibona (els Ports), on havia nascut el 22 de març de 1919. Procedia de l'stalag XI-B (Fallingbostel bei Hannover), on

tenia el núm. 86.974. Havia estat detingut per la stapo de Lüneburg. Fou traslladat a Mauthausen amb un grup de 1.506 deportats el 27 de gener de 1941 (núm. 6.465); després passà a Gusen el 8 d'abril del mateix any (núm. 11.843). Morí a Gusen el 8 de desembre de 1941. El familiar localitzat més pròxim era el seu pare Joaquim Ortiz Fonollosa, que vivia al carrer de Marià Suñer d'Amposta.

VALERO NAVARRO, PEDRO, *de la Bailaca*, era fill de Cuevas de Almanzora, província d'Almeria. La data de la seua defunció, el 19 d'octubre de 1941 i el lloc, Gusen, són les úniques dades que figuren al llibre de M. Razola i de M.C.Campo el *Triángulo Azul*. La seua vídua, Josefa Pablo Bailac, *la Bailaca*, resideix actualment al passeig de Conca, núm. 12, d'Amposta.

Pedro Valero Navarro, veí d'Amposta, moriria també a Mauthausen.

(Foto cedida per la seua vídua Josefa Pablo Bailac, *Pepita la Bailaca*)

Freginals.-

TOMÀS CASTELL, MIQUEL, marit de Josefina *la Pacalda* d'Amposta, havia nascut a Freginals el 17 d'octubre de 1904. Procedia de l'stalag X-B, també conegut com stalag de Sandbostel bei Bremerwörde, on tenia el núm. 81.425. L'stapo que va procedir a la seua detenció era la de Wassermünde. El dia 3 de març de 1941 va arribar a Mauthausen en un comboi en uè anaven un total de 254 deportats. Tomàs va tenir el núm 3.737. Al cap de pocs dies, el 29 de març de 1941 passà a Gusen, aquesta vegada amb el número de presoner 11.688. Morí a Gusen el 16 de juny d'aquell mateix any. Només va poder suportar la deportació poc més de tres mesos. Des de la seua arribada a França no es va separar del godallenc Josep Sánchez Ralda, així ens ho va comentar

la filla d'aquest segón i ens ho corrobora també la fotografia que reproduïm de tots dos junts, feta en territori francès poc abans de la deportació. També es pot apreciar la seua coincidència a l'Stalag X-B, la data del 3 de març de 1941 en que tots dos van ingressar Mauthausen i també la proximitat dels números de presoner que van tenir assignats. La seua vídua, Josefina *la Pacalda* i la seua filla resideixen actualment a Amposta.

Godall.-

BURJANOT PALAU, EMILI, era fill de Barcelona, on va nèixer el 5 d'abril de 1905. Procedia de l'stalag 123. Va ser traslladat a Mauthausen el 24 de maig de 1941 (núm. 5.011), i després passà al camp d'extermini de Sachsenhausen el dia 3 d'agost de 1945. Montserrat Roig no va poder comprovar si va morir o no a l'últim camp on va ser destinat i així ho fa constar en el seu llibre. A Godall ens han confirmat de que l'Emili va poder sobreviure i que va retornar a la població on va morir als dos o tres anys a conseqüència de la deportació. El familiar més pròxim era la seva esposa Teresa Tomàs Pejo, que vivia al carrer de la Primera Villa Llarga núm. 43 de Godall.

SÁNCHEZ RALDA, JOSEP, *Roque*, era fill de Godall, on havia nascut el 12 d'agost de 1904. Procedia, igualment que l'anterior deportat freginalenc, del stalag X-B, conegut per l'stalag de Sandbostel bei Bremerwörde, on tenia el núm. 84.037. Va ser detingut per l'stapo de Wessermünde. Va arribar a Mauthausen el dia 3 de març de 1941 en el mateix comboi que el seu company inseparable, el freginalenc Tomàs Castell. A Mauthausen li van assignar el núm. 3.702. Al cap d'un mes, el 8 d'abril, passaria a Gusen, on va tenir el núm. 12.148. Va deixar la seua vida a Gusen l'1 de novembre d'aquell mateix any. El seu veí de carrer a Godall, l'ex-deportat Emili Burjanot poc abans de morir explicava a la família Sánchez com havia vist morir a Josep després de menjar-se un tros de pa enverinat pels SS. Va ser el mateix Emili qui, després d'arregar seu el cos sense vida, el va portar fins a la pilerera amb la resta de difunts del dia. El familiar localitzat més pròxim era la seua esposa, Rosa Muñoz Cabanes, que vivia a la Primera Villa Llarga, núm. 42, de Godall.

Josep Sánchez Ralda, *Roque*, de Godall, va morir al camp de Gusen després de menjar un tros de pa enverinat pels nazis l'1 de novembre de 1941, als trenta-set anys d'edat.

(Foto cedida per la seua filla Esther Sánchez Muñoz)

La Sénia.-

FERRER BERENGUER, ENRIC, era fill de Banyeres de Mariola (l'Alcoià), on havia nascut el 31 de desembre de 1889. Havia arribat amb un comboi de 430 deportats a Mauthausen el 24 d'agost de 1940 procedent del camp de presoners d'Angulema (l'stalag FS 184), on havia estat detingut per l'stapo R.S.H.A.. El seu número a Mauthausen va ser el 4.204. Va ser un dels primers republicans morts a Mauthausen, tot just cinc mesos després d'haver-hi arribat. Va morir el 6 de gener de 1941. El parent més pròxim era el seu pare Enric Ferrer, conegut per Banyeres, que residia a la Sénia amb el seu germà per part de pare, Demòfilo.

Al seu fill, de nom també Enric, li faltava només un mes per complir els quinze anys d'edat quan va entrar a Mauthausen acompanyant al seu pare, procedents tots dos d'Angulema. Van ser deportats en el mateix comboi que els canareus Josep i Joan Baptista Nos. Enric, el fill, va morir a conseqüència de la deportació al cap de d'un parell d'anys d'haver estat alliberat.

LLUCH BRETÓ, MARIÀ, era fill de la Sénia, on va nèixer el 29 de gener de 1910. Va arribar a Mauthausen el 27 de gener de 1941 procedent de l'stalag 140, anomenat l'stalag de Fallingbostel bei Hannover (núm. de presoner 8.055). Havia estat detingut per la Stapo de Lüneburg. Va arribar a Mauthausen amb un comboi format per 1.506 deportats. Se li va assignar el núm. 6.004. Seria traslladat a Gusen amb el número 14.363 el dia 20 d'octubre d'aquell any i allí va morir el 27 de novembre de 1941. La seua esposa Felisa Martí Domènech, domiciliada al carrer Moianès, núm. 19-21, de Barcelona va ser el familiar més pròxim que es va localitzar. Malgrat que de petit havia marxat a Barcelona, a la Sénia tenia tota la família. Era cosí germà e Joaquim Lluç Marcoval i d'Assumpció Bretó Bonet de les Cases del Riu.

Uns anys després d'haver-se fet aquesta fotografia, el senienç Marià Lluç Bretó coneixeria la bestialitat dels camps d'extermini nazis. Va morir a Gusen el 27 de novembre de 1941 als 31 anys d'edat. (Foto cedida per la seua cosina, Assumpció Bretó i Bonet)

Mas de Barberans.-

ALTES FAVÀ, PERE, *Cotando*, era fill de Mas de Barberans, on havia nascut l'11 de març de 1911. Procedia de l'estalag d'Angulema (FS-184). Havia estat detingut per la Stapo de R.S.H.A. i posteriorment va ser traslladat a Mauthausen en un comboi amb 430 deportats que va arribar-hi el 24 d'agost de 1940 (el mateix en què va arribar també el rapitenc Carles Navarro). Li va ser assignat el núm. de presoner 3.996. Seria traslladat a Gusen el 24 de gener de 1941 (en aquell comboi també foren deportats a Gusen : Josep Nos i el seu fill, els Enric Ferrer, pare i fill, de la Sénia; Francesc Sera i Carles Navarro, rapitencs i Josep Múria, de Santa Bàrbara). A Gusen se li assignà el núm. 8.994; va morir en aquell camp el 12 de gener de 1942. El seu familiar conegut més pròxim era el seu pare Josep Altés Rojo, que residia al Mas de Barberans al carrer Clavell, núm. 62. Durant el període de la guerra civil havia estat secretari del sindicat d'UGT local.

Sant Carles de la Ràpita.-

CARLES ESCRIBUELA, MIQUEL, *de Sol*, nat a Sant Carles de la Ràpita el 6 de març de 1902. Procedia de l'estalag núm. 140, on havia tingut el núm. de presoner 7.356. Va arribar deportat a Mauthausen el 24 d'abril de 1941 (núm. 3.675). Passà al camp de Gusen el dia 20 d'octubre d'aquell mateix any (núm. 13.920) i aquest va ser el lloc on va trobar la mort el 9 de desembre de 1941. El familiar més pròxim era el seu pare, Francesc Carles Bel, que vivia a Sant Carles de la Ràpita, al carrer Migdia, núm. 3. Durant la guerra civil espanyola havia estat en un principi milicià i després s'incorporaria al front com a soldat voluntari.

Miquel Carles Escribuela, *de Sol*, nat a Sant Carles de la Ràpita, va morir a Gusen el 9 de desembre de 1941 als 39 anys d'edat.

(Foto cedida per la seua fillola, Àngeles Diago Carles)

GRAS REVERTER, PERE, *lo Roig del Maro*, era fill de Sant Carles de la Ràpita, on havia nascut el 9 de juny de 1907. Es desconeix l'estalag o camp de presoners de

procedència, encara que podria ser ben bé l'estalag I-B o camp de Hohenstein, ja que va arribar amb el mateix comboi i dia que el també rapitenc Francesc Sera. Va arribar a Mauthausen el 9 d'agost de 1940 i se li assignà el núm. 3600, número molt pròxim al del seu convilatà. El 17 de febrer de 1941 passà a Gusen, aquesta vegada amb el número de presoner 9.912. Morí a Gusen el 26 d'agost d'aquell mateix any. El familiar localitzat més pròxim va ser el seu pare Josep Gras, que vivia al carrer del Camp, núm. 7, de Sant Carles de la Ràpita.

NAVARRO VALLDEJOCS, CARLES, era fill de Sant Carles de la Ràpita, on havia nascut el 27 de juliol de 1903. Procedia del camp de presoners o stalag d'Angulema (FS-184). Va ser detingut per la Stapo de R.S.H.A. i posteriorment traslladat a Mauthausen en un comboi amb 430 deportats que hi va arribar el 24 d'agost de 1940. En aquest mateix comboi van arribar-hi més deportats de la comarca, com ja hem vist. Li van assignar el núm. de presoner 3.810. Després fou traslladat a Gusen, el 24 de gener de 1941. A Gusen se li assignà el núm. 9.500, i allí moriria el 31 de maig d'aquell mateix any. El familiar més pròxim localitzat era son pare, Carles Navarro Chalet, domiciliat al carrer Gasòmetre, núm. 33, de Tarragona.

SERA CASTELLÀ, FRANCESC, nascut a Sant Carles de la Ràpita el 12 de març de 1907. Va arribar a Mauthausen, en companyia de 169 deportats més, el 9 d'agost de 1940 procedent de l'estalag I-B, anomenat de Hohenstein. L'estapo que l'havia detingut era la de Allenstein. Se li va assignar el número de presoner 3.690, pocs números més que el seu suposat company de viatge i també rapitenc Pere Gras. Va passar al camp de Gusen el 24 de gener de 1941 (núm. 9.700), on trobaria la mort el tres de gener de 1942. El familiar més pròxim localitzat era la seua esposa, Maria Reverter Sánchez, que llavors vivia a la casa núm. 23 del carrer de Sant Francesc a Sant Carles de la Ràpita.

El rapitenc Francesc Sera Castellà, va patir la deportació i va morir a Gusen el 3 de gener de 1942 als trenta-cinc anys d'edat.

(Foto cedida per la seua filla Rosa Sera Reverter)

Santa Bàrbara.-

BEL ZARAGOZA, JOAN, nascut a Santa Bàrbara el 10 de febrer de 1910. Procedia de l'estalag V-D (Estrasburg), on tenia el núm. 3082. La Stapo que procedí a la detenció fou la de R.S.H.A. Fou traslladat a Mauthausen juntament amb un grup de 846 deportats el 13 de desembre de 1940 (núm. 461?); després passà a Gusen el 17 de febrer de 1941 (núm. 45.972). Morí a Gusen el 9 d'octubre del mateix any. El familiar localitzat més pròxim era el seu pare, Isidre Bel Pallarés, domiciliat al carrer e Sant Roc núm 9 de la Sénia. El seu pare, senient de naixement, havia estat guàrdia civil i va estar algun temps destinat a Santa Bàrbara, població on va nàixer Joan. Després van passar a residir a Tortosa, ciutat on Joan treballava com a dependent als Magatzems Pedrola.

Joan Bel Zaragoza, nascut a Santa Bàrbara, encara que de pares senients, va morir a Gusen el 9 d'octubre de 1941 als trenta-un anys d'edat. (Foto cedida per la seua cosina Olga Capseta Galià, de la Sénia)

CID MÚRIA, GABRIEL era fill de Santa Bàrbara, on havia nascut el 25 de març de 1906. Procedia de l'estalag V-D (Estrasburg), on tenia el núm. 3.272. L'estapo que l'havia detingut havia estat la R.S.H.A. Fou traslladat a Mauthausen en un comboi amb 846 deportats, el 13 de

Gabriel Cid Múria (a l'esquerra), deportat, fill de Santa Bàrbara, va morir al camp nazi de Gusen el 23 d'agost de 1941. (Foto feta a França el 28-11-39 i cedida per la seua neboda Cinta Rodríguez Cid)

desembre de 1940 (núm. 4.703). Després, el 28 de març de 1941 fou traslladat a Gusen (núm. 11.212), on va morir el 23 d'agost de 1941. El familiar més pròxim era el seu pare, Gabriel Cid Also, domiciliat al carrer de Martínez Anido núm. 38 de Santa Bàrbara.

GIL ABELLA, JOAQUIM, havia nascut a Castell de Cabres (Baix Maestrà) el 28 d'octubre de 1902. Procedia de l'estalag XI-B (Fallingbostel bei Hannover), on tenia el núm. 231 Z. Havia estat detingut per l'estapo de Lüneburg i fou traslladat a Mauthausen juntament amb 47 deportats el dia 25 de novembre de 1940 (núm. 4.514); després passà a Gusen el 17 de febrer de 1941 (núm. 10.813). Morí a Gusen el 30 de novembre de 1941. El familiar localitzat més pròxim era la seua mare, Vicenta Abella, que vivia a Santa Bàrbara, al carrer d'Àfrica núm. 12.

MÚRIA MOLINÉ, JOSEP, nascut a Santa Bàrbara el 2 de març de 1917. Procedia de l'estalag II-B, on tenia el núm 65.159. Havia estat detingut per la Stapo de Schneidemühl. Fou traslladat a Mauthausen, juntament amb 27 deportats més, el 27 de setembre de 1940 (núm. 4.472). Després passà a Gusen el 24 de gener de 1941 (núm. 9.488), on morí el 5 de març de 1942. El familiar més pròxim era la seua mare, Cinta Moliné Garcia, que vivia al carrer de la Rosa núm. 7 de Santa Bàrbara.

Josep Múria Moliné, de Santa Bàrbara, va patir la deportació i morí al camp de Gusen el 5 de març de 1942. (La foto fou feta durant la guerra civil espanyola i ens ha estat cedida pel seu germà, Jaume de Masaques, de Santa Bàrbara).

Ulldecona.-

CALLARISA ALBALAT, TOMÀS, *Bum-bum*, nascut a Ulldecona el 14 d'abril de 1915. Procedia de l'estalag XI-B de Fallingbostel bei Hannover, on tenia el núm. 86.971. Havia estat detingut per la Stapo de Lüneburg. Fou traslladat a Mauthausen juntament amb 1.506 deportats

més el dia 27 de gener de 1941 (núm. 5.447) Després passà a Gusen el 8 d'abril de 1941 (núm. 11.815), on va morir el 31 de Gener de 1942. El familiar localitzat més pròxim va ser la seua germana, Josefina Callarisa Albalat, que vivia i viu encara al carrer de Sant Vicent núm. 16 d'Ulldecona.

Tomàs Callarisa Albalat, *Bum-bum*, d'Ulldecona, deportat mort al camp d'extermini de Gusen el 31 de gener de 1942 als vint-i-sis anys d'edat.
(Foto cedida per la seua germana Josefina Callarisa)

Era de la lleva de l'any 1936. Segons consta a l'Arxiu Municipal, l'any 1936 va ser exclòs temporalment. L'any 1938, després de l'arribada dels nacionals a la comarca, se'l va classificar com a fugitiu i membre de la CNT amb l'anotació: «Voluntario Columna de Hierro». En el recompte efectuat a la seua lleva el 25 Juny de 1940 se li va tramitar expedient de pròfug amb la indicació de «desafecto».

CALLARISA URGILLES, MANUEL, *Búm-búm*, nascut a Ulldecona el 6 de setembre de 1913. Procedia de l'stalag III-B, on tenia el núm. 47.480; fou traslladat a Mauthausen (núm. 3.908) juntament a 775 empresonats el 25 de gener de 1941. Després passaria a Gusen (núm. 12.014) el 8 d'abril de 1941 (el mateix dia que l'anterior) i allí trobaria la mort el 2 de gener de 1942. El familiar localitzat més pròxim era la seua esposa Maria Miralles Raga, que vivia a la plaça dels Frares núm. 40 d'Ulldecona. Pertanyia a la lleva de l'any 1934. A l'Arxiu Històric Municipal d'Ulldecona, en el recompte de lleves que va efectuar el règim franquista el mes de juny de 1940 figura com a «ignorado paradero». Resulta curiós comprovar com a l'agost de l'any 1941, trobant-se en aquelles dates deportat a Gusen, el «Juzgado Militar Permanente de Tortosa», mitjançant ofici, demanava els informes político-socials seus a l'Ajuntament. Es va contestar que havia format part del comitè revolucionari local i que era membre destacat de la CNT-FAI. Vuit mesos després de la seua mort, que com ja hem dit va tenir lloc el 2 de gener de 1942, el «Juzgado Militar de la IV Región Militar» en

Núm. 21 - Manuel Callarisa Urgillés d'Ulldecona va morir al camp de Gusen, víctima de l'holocaust nazi, el 2 de gener de 1942 als 28 anys d'edat.
(Foto cedida per la seua filla Maria Callarisa Miralles).

data 8 de setembre de 1942, tornava a demanar nous informes i s'ordenava «por agentes a sus órdenes, se proceda a la busca y captura del vecino de esta localidad Manuel Callarisa Urgillés». La resposta va ser que «es de creencia general en esta población, que se encuentra en Francia, ignorándose su domicilio. Desde la fecha de la liberación de esta villa (15 de abril de 1938) en que huyó dicho encartado de esta población no se ha presentado más en la misma ni se tiene noticia alguna de que tenga su residencia en alguna población de la península, por lo que esta Alcaldía carece en absoluto de los datos imprescindibles para proceder a la captura ordenada del referido encartado».

NADAL SERRA, MANUEL, *l'Ermità*, nascut a Ulldecona l'11 de febrer de 1915. Procedia de l'stalag VIII-C (Sagan), on tenia el núm. 56.269. Havia estat detingut per la Stapo de Breslau i fou traslladat a Mauthausen el 25 de gener de 1941 (núm. 3.621). Després passaria a Gusen (núm. 12.959), el 30 de juny de 1941. Encara no passarien tres mesos que moriria a Gusen, el 21-9-41. El familiar més pròxim i que figura a la seua fitxa era la seua germana Agustina Nadal Serra, que en aquelles dates vivia al passeig dels Plàtans núm. 27 de Badalona.

Era de la lleva de l'any 1936. A l'expedient de lleves que es conserva a l'Arxiu Històric Municipal d'Ulldecona figura que l'any 1936 va sol·licitar pròrroga per pare sexagenari. A principis de l'any 1939 va ser considerat per l'Ajuntament «en filas republicanas». El juny de 1940 en un recompte de mossos en edat militar, en no comparèixer, se li va tramitar expedient per pròfug. Va ser considerat «desafecto» per l'ajuntament franquista.

PONS CARCELLER, ANTONI, fill menut del *mestre ratat*, havia nascut a Ulldecona el dos de febrer de 1913. Procedia de l'stalag XI-B (Fallingbostel bei Hannover), on

L'ulldeconenc Manuel Nadal Serra, *l'Ermità*, a la dreta, va morir víctima de la barbàrie nazi al camp de Gusen el 21 de setembre de 1941 als 26 anys d'edat.

(Foto cedida pel seu nebot Joan Baptista Gavaldà Nadal, de Reus)

tenia el núm. 87.740. Havia estat detingut per la Stapo de Lüneburg. Fou traslladat a Mauthausen juntament amb un grup de 1.506 deportats el 27 de gener de 1941 (núm. 5.694). Va ser traslladat a Gusen el 17 de febrer de 1941 (núm. 10.262), on trobaria la mort el 24 d'agost del mateix any. El parent més pròxim era Mer Carceller, amb domicili a Faubourg Bonnefoy, 171, de Tolosa de Llenguadoc.

Era de la lleva de l'any 1934. En el recompte de la seua lleva, que es va fer el 25 de juny de 1940, apareix la nota: «Ignorado paradero». Era electricista de professió.

PONS CARCELLER, JOSEP, era el fill gran del *mestre ratat* i germà de l'anterior. Havia nascut a Albi (les Garrigues) el 24 de juny de 1910. Procedia de l'stalog VIII-C (Sagan), on tenia el número 56.817. Fou traslladat a Mauthausen el 25 de gener de 1941 (núm 4.221). Passaria a Gusen el 17 de febrer de 1941 i allí moriria l' 1 d'abril d'aquell mateix any. El familiar més pròxim localitzat era la seua mare Joaquina Carceller Roda, que vivia a la Murada de Dalt (llavors carrer d'O'Callaghan) núm. 29 d'Ulldecona.

Josep era mestre d'escola i durant el període republicà va ser inspector provincial d'ensenyament, càrrec a què va accedir a través del partit en què militava, encara que estava dotat d'una gran intel·ligència. En el desenvolupament de la seua activitat va realitzar diverses visites d'inspecció escolar a pobles de la comarca, entre ells a Ulldecona, població en què residia la seua mare i altres familiars. Aquesta informació ens la va facilitar el 25 de març de 1993 el també mestre, ja jubilat, Rafel Itarte i Santana, que va conèixer Josep Pons en la seua època

d'estudiant a l'Escola Normal de Tarragona. Ens ho va explicar així :

«Era mol fosc de pell i era molt lleig de cara! Tenia una carota! Va accedir al càrrec d'inspector mitjançant el Partit Comunista, del qual era seguidor i entusiasta. Encara diré més, si mal no recordo crec que era trotskista. Després d'aquella època de Tarragona, sempre que venia per motiu del seu càrrec d'inspector a visitar les escoles de Sant Jaume, la Cava, etc., venia a casa a dinar i fins i tot algun dia va dormir a casa nostra a Jesús i Maria. Teníem llargues converses. Teníem en comú moltes coses: el fet de ser mestres tots dos i ser d'Ulldecona i també coincidíem en algunes qüestions d'ideologia política. Vam mantenir el contacte fins que va esclatar la guerra. Després ja va venir l'exili, i ja no vaig saber res més d'ell fins ara que m'expliques que va morir a Mauthausen». La seua família, els Sales-Carceller d'Ulldecona, ens han comentat que durant la guerra va desenvolupar el càrrec de Comissari polític. Trobant-se a França, i poc abans de l'ocupació alemanya, va perdre el contacte amb el seu germà petit Antoni. Va escriure a Ulldecona demanant si tenien notícies del lloc on poder localitzar-lo, ja que mirarien d'embarcar-se tots dos en direcció a Mèxic. Esperant, esperant el seu germà, van anar a caure tots dos en mans dels nazis i trobarien la mort a Gusen.

Els dos germans d'Ulldecona Josep (el gran) i Antoni (el petit) Pons i Carceller van patir la deportació als camps d'extermini nazis i tots dos van morir al camp de Gusen durant l'any 1941.

(Aquesta foto de primera comunió ha estat l'única que hem pogut localitzar i ens ha estat cedida per la seua cosina Paulina Sales Carceller).

REVERTÉ VIVES, JOAN BAPTISTA, *lo Roig de Senalla*, nascut a Ulldecona el 23 de març 1898. Procedia de

l'estalag XVII (Krems-Gneixendorf), on tenia el núm. 30.010. Havia estat detingut per la Stapo de Viena i traslladat a Mauthausen el 19 de desembre de 1941 (núm. 48.883) juntament amb 342 deportats més. Moriria en aquell mateix camp d'extermini el 28 de juliol de 1942. La seva esposa Teresa Saragossa residia a la plaça de Manuel Sales i Ferré núm. 14 d'Ulldecona.

L'ulldeconenc Joan Baptista Reverté Vives, *lo Roig de Senalla*, va morir al camp de Mauthausen el 28 de juliol de 1942 als 44 anys d'edat. (Foto cedida pel seu fill Lluís Reverté Saragossa, resident a Barcelona).

Un nom que ens ha cridat especialment l'atenció i que figura en una de les llistes de les persones de qui s'ignora el lloc de naixement ha estat un cert «MADEGUER Galià,...(i nom desconegut?)» (pàg. 515 del llibre de Montserrat Roig). Aquest deportat va morir al camp de Dachau el 18-4-1945 i tenia com a matrícula el núm. 94.085. Podria ben bé tractar-se de JOSEP MESEGUER GALIÀ, que va ser alcalde republicà d'Ulldecona del 20-2-36 al 19-10-36. No ho hem pogut confirmar, però sens dubte que els cognoms s'hi assemblen massa. Ens quedem amb el dubte!.

7.-Conclusions finals.-

Allò que va passar a l'Alemanya nazi fa una cinquantena d'anys, durant la II Guerra Mundial, i que acabem de veure en aquest treball, de fet ja forma part de la Història, encara que no s'esborrarà mai de la memòria de tots aquells ex-deportats i familiars que ens han donat el seu testimoni i que van patir aquells horrors.

Volem encaminar les nostres conclusions

de manera que aquell passat que ara acabem de recordar ens pugui servir per afrontar el futur, un futur, la veritat, no massa esperançador.

Actualment en l'àmbit europeu s'està vivint una escalada de les agressions contra els immigrants, alhora que les manifestacions de grups neonazis i de caps rapats han esdevingut freqüents. Sorgiment de brots racistes, signes evidents d'intolerància, joves que manifesten simpaties per postulats ultradretans armats amb barres de ferro...

A la majoria dels països més «civilitzats» estan sorgint cada dia brots del més pur racisme que provoquen dotzenes de morts i ferits. A la població veïna de la Sénia aquest mes de febrer 1994 dos automòbils propietat de magrebins van ser incendiats en ple centre de la població i, segons van reconèixer els mateixos autors, el motiu va ser la intolerància davant les minories ètniques que volen -o necessiten- conviure amb nosaltres. La dura crisi econòmica fa aflorar sentiments xenòfobs i racistes visceralment que semblen estendre's arreu d'Europa, sobretot a Alemanya, i que apunten d'ençà del final dels anys vuitanta. Tanmateix, els importants fluxos migratoris europeus de l'est a l'oest que s'albiren i un context caracteritzat per les tensions internes fan preveure (i que quede ben clar que no volem convertir-nos en portadors de mals averanys) una conjuntura favorable per a la reorganització dels grups neofeixistes. No molt lluny de casa nostra, a l'antiga Iugoslàvia, hi ha una guerra sagnant on es reprodueixen cada dia fets massa semblants.

El passat no vol passar. L'ombra del nazisme es projecta sobre Europa. Una frase de Michael Stürmer, historiador alemany, diu: «tot és possible en un país sense memòria». Hi ha molts dels ingredients que es considera en els anys trenta contribuïren a l'ascens del feixisme. En primer lloc, es detecta una pèrdua del valor de la solidaritat. De poc serveix netejar les nostres consciències plorant per Somàlia si després ens girem de cantó quan passa pel costat nostre qualsevol que tingua la pell una mica més morena o es vestisca amb gel.laba en comptes de portar pantalons.

Un altre factor preocupant és la crisi econòmica, que es presenta com el futur immediat

a Europa. La por a la pèrdua del privilegi del benestar, que afecta totes les classes socials, és potser també -ho ha estat en el passat- un cultiu ben apropiat per a la collita feixista. Com ho és la caiguda de la imatge de la democràcia, erosionada pels comportaments dels dirigents polítics, o la inacceptable instantània dels parlaments pràcticament buits a l'hora del debat.

No podem pensar que això és només un fet del passat. Diem que la història no té per què repetir-se, però tal vegada el que hauríem de dir és que la història no s'ha de repetir. Això depèn de tots nosaltres.

Volem acabar recordant la xerrada-col.loqui que ja hem comentat més amunt que portava per títol «Exili i deportació», i que va tenir lloc al Museu del Montsià. Allí els amics de la societat «Amical de Mauthausen» van deixar ben palès el fet que durant tot el temps de la irracional barbàrie la idea bàsica dels deportats va ser resistir fins al moment de poder ser alliberats. Des de llavors, el missatge que han pregonat pertot arreu ha estat mostrar al món aquells horrors perquè «mai més tornen a succeir».

Per la nostra banda, ens donarem per satisfets si, amb aquest recull de vivències que hem arreplegat, hem pogut contribuir per uns instants a fer-vos reflexionar sobre per què allò que va succeir ara fa una cinquantena d'anys no ha de tornar a passar mai més.

Nota sobre la bibliografia utilitzada:

ROIG, MONTSERRAT- *Els catalans als camps nazis*; Edicions 62, Barcelona, sisena edició, desembre 1991.

RAZOLA, Manuel i CAMPO, Mariano C.- *Triangulo Azul. Los republicanos españoles de Mauthausen*; Ediciones Península, 1979.

En el nostre treball fem menció a alguns dels testimonis que Montserrat Roig va entrevistar en aquell llibre, tots ells personatges vinculats d'alguna o altra manera a la comarca del Montsià. Sóns aquests:

Ferrer, Enric; pàg. 68, 268, 269 i 344.

Pons i Carceller, Josep; pàg. 31, 58, 59, 145 i 161.

Serra i Grabulosa, Miquel; pàg. 18, 21, 22, 34, 117, 144, 149, 152, 156, 157, 178, 183, 202, 203, 212, 216, 226, 250, 252, 256, 259, 270, 273, 274, 275, 276, 281, 284, 306, 310, 317 i 345.

Agraïments per la informació oral inèdita aportada pels testimonis:

Callarisa Urgillés, Francisco, germà de deportat mort a Gusen, que ens va complaure amb les seues respostes el 21 de gener de 1990.

Família Gausachs-Arasa, fills d'evadit durant la deportació, que van recordar per a nosaltres allò que fins fa poquet temps encara els explicava l'avi, el 21 de febrer de 1994.

Ferré Ferré, Albert, fill de possible mort durant la deportació, que ens va contar com no va arribar a conèixer el seu pare per qüestió de dies, el 20 de febrer de 1994.

Itarte Santana, Rafel, ex-refugiat a França i amic de deportat mort a Gusen, que ens va explicar unes vivències el 25 de març de 1993.

Miralles Forcadell, Lluïsa, vídua d'ex- deportat supervivent de Mauthausen que ens va obrir la porta de sa casa de Benicarló el 12 de març de 1994, com al seu dia va obrir-la a Montserrat Roig a París.

Nofre Alfara, Tomàs, ex-deportat supervivent de Mauthausen, que ens va fer arribar la seua veu el 16 de gener de 1992.

Nos i Fibla, Joan Baptista, ex-deportat supervivent de Mauthausen i de Gusen i a la vegada fill de deportat que va morir a Gusen, que va tornar a viure per a nosaltres un malson el dia 29 de gener de 1994.

Poy i Ferré, Joan, ex-refugiat que, amb la seua fresca memòria, va reviuire un grapat d'experiències el 22 de gener de 1990.

Tallada i Roca, Artur, ex-refugiat i darrer alcalde republicà d'Ulldecona que ens va explicar algunes de les seues vivències un 28 de març de 1993, poc abans de deixar-nos definitivament.

Volem fer arribar també els nostre reconeixement a tots aquells que ens han facilitat

fotografies de familiars deportats a Mauthausen i a l'annex Gusen, i més concretament a:

Altés Lleixà, Antoni, del Mas de Barberans, nebot de deportat. Bretó Bonet, Assumpció, de la Sénia, cosina de deportat. Callarisa Albalat, Josefina, d'Ulldecona, germana de deportat. Callarisa Miralles, Maria, d'Ulldecona, filla de deportat. Capseta Galià, Olga, de la Sénia cosina de deportat. Diago Carles, Angeles, de Sant Carles, fillola de deportat. Gavaldà Nadal, Joan Baptiste,

de Reus, nebot de deportat. Germans Sales-Carceller (Vicent, Paulina i Joaquim) d'Ulldecona, parents de dos germans deportats. Múria Moliné, Jaume, de Santa Bàrbara, germà de deportat. Pablo Bailac. Josepa, d'Amposta, vídua de deportat. Reverté Saragossa, Lluís, de Barcelona, fill de deportat. Rodríguez Cid, Cinta, de Santa Bàrbara, neboda de deportat. Sánchez Muñoz, Esther, de Godall, filla de deportat. Sera Reverter, Rosa, de Sant Carles, filla de deportat.

COMITÉ INTERNATIONAL DE LA CROIX-ROUGE
AGENCE CENTRALE DES PRISONNIERS DE GUERRE

Rappeler dans la réponse :

Service Espagnol
EEs 570 REsO 235
MK

GENÈVE, le 13 décembre 1945
Palais du Conseil-Général

Chèques postaux L. 5327
Téléphone 4 23 05
Télog. "INTERCROIXROUGE"

Madame Maria Rose CAHUZAC
LABASTIDE DE LEVIS
Tarn / FRANCE

Madame,

Nous référant à la demande que vous nous avez adressée concernant Monsieur Gabriel CID MURIA, nous vous informons que nous avons reçu une liste établie par les ex-internés espagnols du camp de concentration allemand de MAUTHAUSEN (Oberdonau), Autriche et nous avons l'honneur et le triste devoir de vous communiquer que dans cette liste figurent les renseignements suivants :

CID MURIA Gabriel, né le 25 mars 1906 à Santa Barbara (Tarregona), prisonnier au Stalag V D, no 3272, transféré le 13 décembre 1940 à MAUTHAUSEN, no 4703, transféré le 28 mars 1941 à GUSEN (Oberdonau), Autriche, no 11212, décédé à GUSEN le 23 août 1941 .

Ce sont là malheureusement les seules indications que nous possédons sur les circonstances de ce douloureux événement, et il nous est absolument impossible d'en obtenir d'autres de source officielle.

En vous assurant de notre profonde sympathie, nous vous prions d'agréer, Madame, l'expression de notre considération distinguée.

Comité International de la Croix-Rouge
GENÈVE
Agence centrale des prisonniers de guerre

P. Seguí

Annexe : un accusé de réception.

El Comitè Internacional de la Creu Roja de Ginebra certifica a la família de Gabriel Cid Múria, de Santa Bàrbara, que aquest havia mort a Gusen, kommando annex de Mauthausen, el 23 d'agost de 1941. (Document cedit per la seua neboda, Cinta Rodríguez Cid).